

Pálóczi Horváth András

**A vonyarcvashegyi Szent Mihály kápolna
régészeti kutatása**

2021

MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM
VISEGRÁD

1. kép. A Szentmihály-domb Ny-ről, előtérben a vashegyi patak torkolatának környéke (2008)

*A Szentmihály-hegyen
– két karral ölel a tó –
hosszan heveredem
viharropogtató
gyepes sziklatetőre,
hol lággy fénytől csorogva
szivárog most a béke
a hűs sziklasírokba.*

(Jankovich Ferenc: Csend a hegyen)

A Vonyarcvashegy községhez tartozó Szentmihály-domb dolomitból álló, szigetszerű kiemelkedés a Balaton É-i partján, a Keszthelyi-öböltől K-re, tengerszint feletti magassága 136 m. Tőzeges láprétság veszi körül, mely a Balaton öblének elláposodásával keletkezett, egykor a domb tehát valóságos sziget volt (1–2. kép).¹ A domb mellett Ny-ra ömlik a Balatonba

1 A fényképeket, felméréseket és rajzokat a szerző készítette, kivéve, ahol a képaláírásban más van feltüntetve.

DORNYAY-VIGYÁZÓ 2012. 267. A Keszthelyi-hegység és a Szentmihály-domb dolomit alapkőzetéről: CHOLNOKY 2012. 21.

2. kép. A Szentmihály-domb ÉNy-ről (2012)

a Vashegyről jövő patak, mely régebben a hegy lábánál lévő malmot működtette.² A 19. századi II. és III. katonai felmérés szerint ettől K-re állt a Györöki malom, melynek vize a dombtól K-re ömlott a Balatonba (3–4. kép).³ A térképeken látható, hogy a Szentmihály-dombot nagy

2 DORNYAY-VIGYÁZÓ 2012. 267. A II. katonai felmérésen *Vashegy M.* MKF Col. 25. Sec. 57.

3 A II. katonai felmérésen *Györöki M.* MKF Col. 25. Sec. 57.; a III. katonai felmérésen *Györöki malom* HKF 5259.

3. kép. II. katonai felmérés
Col. 25, Sec. 57.

4. kép. III. katonai felmérés
5258, 5259, 5358, 5359.

kiterjedésű vizenyős terület veszi körül. A dombot jelenleg feketefenyő (*Pinus nigra*) fenyves borítja.

A két község határán álló Szentmihály-domb Vonyarcvashegy mai határának K felé kiugró szögletével korábban Balatongyörökhöz tartozott, a III. katonai felmérés még így tünteti fel.⁴ A dombon álló Szent Mihály kápolna a szintén Györökhöz tartozó Vashegy község

tulajdonában volt, a 19. század elejétől a vashegyiek temetkeztek ide (5–6. kép). Vonyarc és Vashegy községek 1846-ban történt egyesülése után a Szentmihály-domb Györök határában maradt.⁵ Az először 1934-ben megjelent *A Balaton részletes kalauza* és az 1952-ben megjelent *A Balaton régészeti és történeti emlékei* című kiadványok szerzői is úgy tudták, hogy a Szentmihály-domb Balatongyörök határában

4 HKF 5258. A 19. század végi községhatárok még megközelítőleg egyeznek a késő középkori birtokhatárokkal. SZATLÓCZKI 2004.

5 PALACZKI 1996. 38, 45–46, 220.

5. kép. A Szent Mihály kápolna főhomlokzata (2008)

van.⁶ A dombot és környékét az 1960-as években csatolták Vonyarcvashegyhez.⁷

A Magyarország Régészeti Topográfiája néven ismert nagyszabású kutatási program 1960-as évek elején kezdődő munkálatai során elsőként az akkor Veszprém megyéhez tartozó keszthelyi és tapolcai járás területét járták be és térképezték fel a MTA Régészeti Intézetének munkatársai. Így került sor a vonyarcvashegyi Szentmihály-domb kutatására (55/7. lelőhely). A domb tetején és oldalán a kora bronzkori Kisapostagi-kultúra edénytöredékeit és településre utaló tapasztás-töredékeket találtak.⁸ Más korszakból származó régészeti lelet vagy épületre utaló nyom ekkor nem került elő. A szerzők átvették azt a korábbi irodalomban elterjedt

6 DORNYAY-VIGYÁZÓ 2012. 267.; RADNÓTI-GERŐ 1952. 120.

7 SZOMBATHY 1970. 7.

8 Balatoni Múzeum ltsz. 65.352.1–2.; BAKAY-KALICZ-SÁGI 1966. 173.

6. kép. A Szent Mihály kápolna bejárata, előtte az újkori temető keresztjei (2008)

feltételezést, hogy a dombon római őrtorony is állhatott, amelynek a köveiből épülhetett később a 16. századi forrásokban Györök váraként említett kis erődítmény, majd 1739-ben ennek helyére emelték a Szent Mihály kápolnát.⁹ Az alábbiakban látni fogjuk, hogy a templom építéstörténete valójában másképp alakult, az épület középkori eredetű, és római kori őrtoronynak vagy más épületnek sincs nyoma a dombon.

A hagyomány szerint a vonyarcvashegyi Szentmihály-dombon álló Szent Mihály kápolnát a balatoni rianásból megmenekült halászok fogadalomból emelték Szent Mihály arkangyal tiszteletére, megmenekülésük emlékére. A legendás történetet egy ismeretlen szerzőjű, naiv festmény ábrázolja, a kép alján felirattal: „Az Jo Isten segedelmével 40 ember egy Jégdarabrul megmenekült 1729.”¹⁰ Az eredeti fogadalmi képet 1964-ben ellopták, ezért fénykép alapján készült róla másolat, melyen jól kivehető az 1729-es évszám (7. kép).¹¹ Ugyanakkor a halászok szerencsés megmenekülését és a kápolna építését a témával foglalkozó szerzők többsége 1739-re teszi.¹² Nem tudjuk, hogy az évszámok közötti eltérésnek mi az oka, egyszerű elírás, vagy esetleg a legendás hagyomány bizonyta-

9 BAKAY-KALICZ-SÁGI 1966. 173.

10 PALACZKI 1996. 22–23.

11 VAJKAI 1966. 11. – A festmény másolatáról készült fényképet a keszthelyi Balatoni Múzeum őrzi (Fotótár 10481.). Publikálásának engedélyezését ez úton is köszönöm.

12 DORNYAY-VIGYÁZÓ 2012. 267.; RADNÓTI-GERŐ 1952. 120.; NÉMETH 1979. 111.; MÜLLER 2000. 35.

7. kép. Fogadalmi kép a 40 halász megmeneküléséről (Balatoni Múzeum, Keszthely, Fotótár 10481.)

lansága az időpontot illetően. Az bizonyos, hogy a kápolna az 1780-as években már állt, mert az I. katonai felmérés ábrázolja (8. kép). A térkép szerint a templom mögött a dombon egy másik kis épület is volt.¹³ A legendás megmenekülést ábrázoló festményen a templomnak van egy kis huszártornya a hátsó részén, a tetőgerincen, valószínűleg a diadalív fölött; bejárata a hajónak a Balaton felé néző homlokzatán nyílik, a hajó oldalfalán egy ablak látható. A templom alatt a domboldalban egy kis nyeregtetős épület van. A templom bejárati homlokzata előtt, a hegyfokon egy nagyméretű kereszt áll. Zala megye 1792-ben kiadott térképe is feltünteti a templomot a

magányos kápolna jelével, a dombot *Sz. Mihály Hegye* felirat jelzi.¹⁴

A 19. század első felében a romos kápolnát Kisfaludy Sándor rendszeresen látogatta Badacsonyból Keszthely felé menet, a romot és a remeték elhagyott lakását meg is énekelte *Regék. A magyar előidőből* című művében.¹⁵ Kisfaludy életének és munkásságának erről az epizódjáról Eötvös Károly tudósít, aki 1855-ben Keszthelyről Szigliget felé menet állt meg a Szent Mihály kápolnánál. Állítása szerint a keszthelyi apát még Kisfaludy Sándor életében – tehát 1844 előtt – az omladékokból újjáépíttette a kápol-

13 EKF Col. 7. Sec. 20.

14 TOMASICH 1792.; a térkép részletét közli HOLL-PARÁDI 1982. Abb. 2.

15 KISFALUDY 1892. II. 273–297.

8. kép. I. katonai felmérés Col. 6. Sec. 21, Col. 7. Sec. 20.

nát.¹⁶ Ez egy egyszerű, torony nélküli, nádfedelel épület lehetett.¹⁷ Az 1850-es években Jókai Mór kisméretű, torony nélküli építményként rajzolta le a kápolnát.¹⁸

1870-ben a templomot átépítették, hajóját hosszában bővítették, tornyot és sekrestyét kapott. Az 1960-as évekre az épület állaga annyira leromlott, hogy lebontása is szóba került, mivel a római katolikus egyháznak nem volt pénze fenntartására, s a körülötte levő temetőt sem használták már egy ideje. A vonyarcvashegyi és a balatonyöröki községi tanács közbenjárására azonban az épületet sikerült megmenteni, és az Országos Műemléki Felügyelőség tervbe vette a Szent Mihály kápolna helyreállítását. A műemléki helyreállítást megelőző falkutatásra 1968-ban, a régészeti kutatásra 1969-ben került sor. Az elsősorban a korábbi festett vakolatréteg feltárására szorítókozó falkutatást Rády

Ferenc, az Országos Műemléki Felügyelőség falképre Restaurátora végezte, a régészeti ásatást e sorok írója vezette. A műemléki helyreállítást Dragonits Tamás építésszámológ tervezte, 1972-ben fejeződött be.¹⁹ 1970-ben Örsi Károly kerékszámológ készített felmérést a Szentmihálydombról, szintezési adatokkal (49. kép).

A templom külső képét a 19. század végi átalakítás határozza meg. Egyszerű formavilágú, eklektikus stílusú, neoromán jellegű, egyhajós épület ívelt szentélyzáródással, a kissé kiugró kapuzat fölött nyolcszögű homlokzati toronnyal. A szentélyfalat kívül, a sekrestye födémeinek szintje fölött sokszögzáródásúvá alakították (9. kép). Az épület tájolása DK–ÉNy, szentéllyel ÉNy-ra, 39°-kal tér el É-től. A szentély DNy-i oldalához négyszögletes sekrestye épült. A hajó DK-i oldalán, a bejáratnál karzat van. A szentélyt a hajótól diadalív választja el, amely alig kiugró falpillérekre támaszkodik, a diadalív nyílásának Sz: 3,36 m. Az épület H: 15,15 m; Sz: a bejáratnál 6,95 m, a hajó ÉNy-i végénél

16 EÖTVÖS 1905. I. 71–72. Eötvös a halászkok legendáját nem említi.

17 DORNYAY-VIGYÁZÓ 2012. 268.; RADNÓTI-GERŐ 1952. 120.

18 NÉMETH 1979. 112.

19 *Vonyarcvashegy Szt. Mihály-dombi kápolna helyreállítása. 1970.* Forster Központ Tervtár, ltsz. 9969.

9. kép. A kápolna a szentély felől (2008)

10. kép. A diadalív és a szentély a kutatások idején (Mihalik Tamás felvétele)

7,15 m; a szentély Sz: 5,10 m. A hajó belvilága 8,53×5,22 m (utóbbi a karzat alatt mért szélesség). A szentély belső H: 3,50 m, belső Sz: 3,65 m. A sekrestye 3,25×2,70 m. A hajó ÉK-i oldalához később – feltehetően az 1901-ben történt tatarozás során – két beton támpillért építettek hozzá. A templom műemléki védelem alatt áll.²⁰ A millennium alkalmával, a Széchenyi-terv keretében 2000–2001-ben ismét felújították a templomot.

Németh József a Zala megye műemlékeit bemutató kis kötetben a Szent Mihály kápolnát már a kutatási eredmények felhasználásával ismertette.²¹ A műemlék rövid építészeti leírása szerepel Koppány Tibornak a Balaton környék műemlékeit tárgyaló monográfiájában.²² A régészeti kutatások eredményeiről az ásatási jelentés alapján írt rövid összefoglalót Müller

Róbert a Balatongyörök történetéről kiadott tanulmánykötetben.²³

Már a vakolat- és falképkutatás eredményei alapján kiderült, hogy a kápolna a 18. századnál korábbi, valószínűleg középkori eredetű. A templom szentélyében és a hajó egyes részein a 19. századi függőymintás festett vakolatréteg alatt feltártak egy növényi ornamentikájú, secco technikájú, korábbi falfestményt. A szentély zárófalán, az egyik felső félköríves mezőben, késő reneszánsz vagy kora barokk falképen „A 1622” (Anno 1622) évszám látható (10–11. kép). Ezt a secco-réteget zsíros felületű, kemény középkori vakolatra festették, amelyen helyenként ugyancsak mutatkoztak falfestés nyomok, azonban ennek a korábbi periódusnak a rétegéből összefüggő felületet nem bontottak

20 Magyarország műemlékjegyzéke 4986. sz., lásd ZALA MŰEML. 2006. 109. A műleírás tájolási adatai tévesek.

21 NÉMETH 1979. 111–112.

22 KOPPÁNY 1993. 190.

23 MÜLLER 2000. 35. Itt kell megemlítenünk, hogy az 1969. évi régészeti ásatásról a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Füzetek sorozatában megjelent ún. rövid jelentés egy néhány soros, értelmetlen szöveg, mivel a leadott kéziratból a szerkesztő érthetetlen módon kihagyta a templomásatás leírását, lásd PÁLÓCZI-HORVÁTH 1970. 105.

11. A szentélyben feltárt, 1622-ben készült falkép (Mihalik Tamás felvétele)

12. kép. Falelválás a hajó ÉK-i falán: a 19. századi hozzáépítés vonala (Mihalik Tamás felvétele)

ki, éppen a 17. század eleji falkép megtartása érdekében. A szentély ablakaiban, valamint az oltár mensáján is az 1622-es periódushoz tartozó festésréteget tártak fel.²⁴ A korábbi, középkori vakolatréteg az oltárasztal oldalfalán is látható volt az ásatás idején.

A falképfeltárás fontos eredménye, hogy a falazás, illetve a vakolat elválása alapján a hajóban megtalálták a 19. századi hozzáépítés vonalát (12. kép). Megállapítható volt, hogy az 1870-i építkezés során DK felé a hajóhoz 3,35 m-es toldást építettek, valamint a főhomlokzat elé ugró 0,90 m-es kapuzatot, fölötte a toronnyal. A hajó korábbi részének és a szentélynek a falai középkoriak, és az oltár mensája is a középkorban épült.

A szentély ÉK-i oldalán lévő ablaknyílás belső szélessége 0,70 m, magassága 1,19 m; kifelé szűkül, a külső falsíknál belehelyezett, eredeti helyén maradt, kőből faragott keskeny ablakkeret ívelt záródású. Az ablaknyílás oldalán és felső ívén növényi mintájú festés látható: leveles ág széles, nagy, szív alakú levéllel és bogyókkal (13–14. kép). Ugyanilyen ablakke-

ret van a sekrestye DNy-i falán (15. kép), ezt a 19. századi építkezés során helyezték át ide a szentély DNy-i falából, ahol helyét a falkutatás megtalálta. A szentély befalazott, majd a falkutatással kibontott, 1,44 m magasságon induló ablaknyílásában ugyanaz a festett motívum van, mint az ÉK-i ablakon (16. kép). A szentély zárófalán a félköríves mezők háttérét vízszintes vonalkázás tölti ki, itt a növényi motívum girlandszerű, apróleveles ág.

A hajó mindkét oldalfalán, egymással szemben egy-egy befalazott, a szentélyablakokhoz hasonló ablaknyílást tártak fel (17. kép), tehát ezek is az 1622-es periódusra keltezhetők. Felső, íves záródásukból nagyon kevés maradt meg, mivel a helyükre került nagyobb, 19. századi ablakok egyik felület levágták. A szentélyablakok záródása szegmensívesnek látszik (pontos felmérésük nem áll rendelkezésünkre). A hajó ablakai kissé alacsonyabban voltak elhelyezve, mint a szentélyé: a DNy-i oldalon 1,26 m, az ÉK-i oldalon 1,29 m magasán kezdődtek. Méretük a szentélyablakoknál valamivel nagyobb lehetett, a DNy-i ablaknyílás megmaradt fele 1,42 m magas, a DK-i oldalon lévőé 1,39 m; eredeti magasságuk kb. 1,50 m volt. Az 1622-es évszámmal jelzett építkezés során

24 Rády Ferenc jelentése: *Vonyarc-Vashegy Szt. Mihály kápolna falképei* 1968. Forster Központ Tervtár, ltsz. 25961.

13–14. kép. A szentély ÉK-i ablakában feltárt falfestmények

megszüntetett középkori ablakokra csak feltételezéseink lehetnek. Kiosztásuk eltérhetett a 17. századi állapottól – talán csak a szentély ÉK-i ablakának helyén volt középkori ablak –, de nyomukat a falkutatás nem találta meg. A régi és új ablakok elhelyezkedését a DNy-i oldalon a templom hosszmetstetén tekinthetjük meg (18. kép).

A régészeti ásatás leírása

A régészeti ásatás 1969. június 30. és július 19. között folyt. A templom belsejének régészeti kutatását az épület tengelyében kijelölt 1. sz. kutatóárokkaal kezdük a templom hajójában. A hajó ÉK-i felét az I. szelvénnel, DNy-i felét a II. szelvénnel tártuk fel. A szentély területét a III. szelvénnel kutattuk meg (19. kép). A fel-

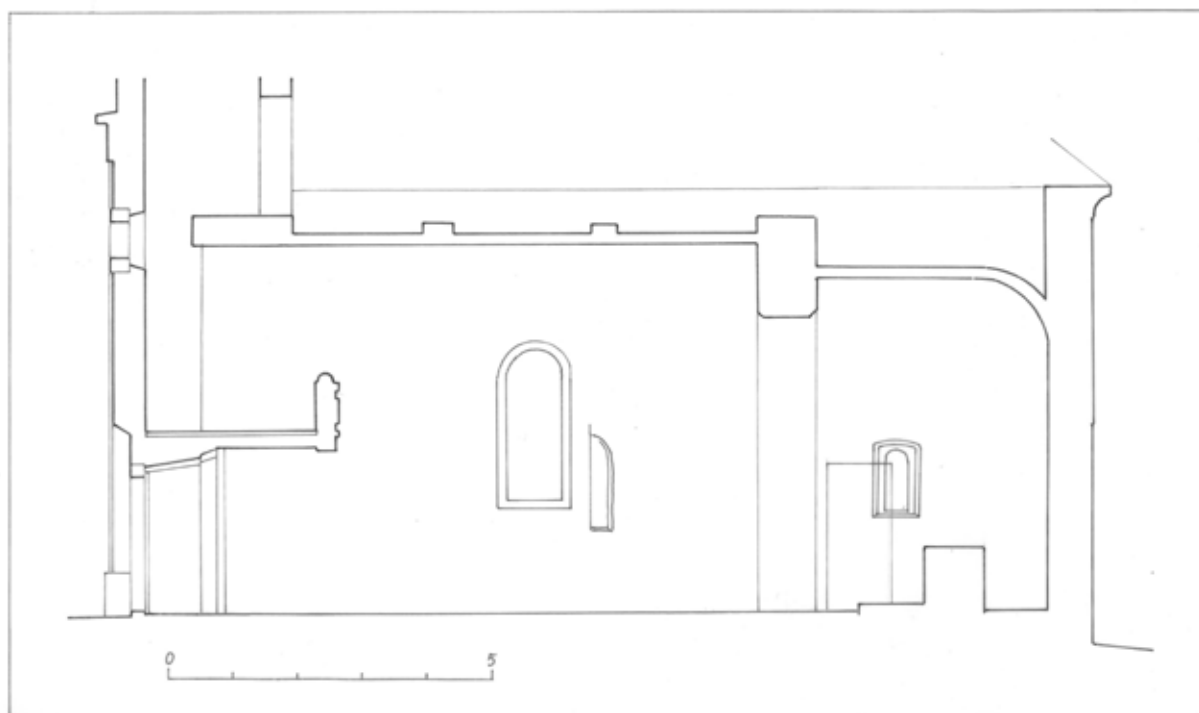
15. kép. A sekrestye ablakának ívelt záródású, kő ablakkerete, mely eredetileg a szentély DNy-i falán volt

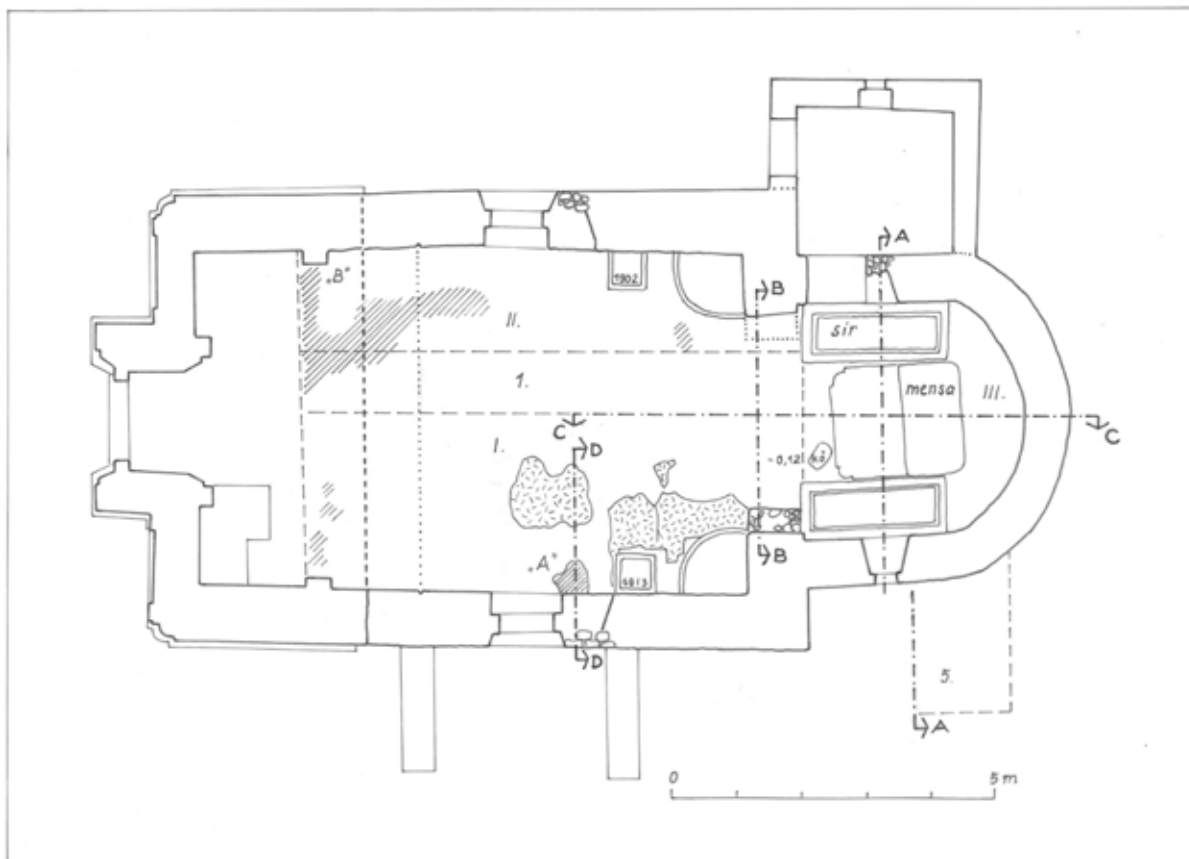
16. kép. A szentély DNy-i ablaknyílása feltárás közben (Mihalik Tamás felvétele)

17. kép. A hajó ÉK-i falán a falkutatás során feltárt, befalazott ablaknyílás (Mihalik Tamás felvétele)

18. kép. A templom DK-ÉNy-i hosszmetzete (Dragonits Tamás felmérése nyomán, a befalazott ablakok helye a szerző felmérése szerint)

19. kép. A Szent Mihály kápolna ásatási alaprajza a metszetek helyével

tárás határa DK felé a templomon belül a bejáratától mintegy 3 m-re húzódott, a 19. századi hozzáépítés faloszlopainak vonalában, itt a bejáraton nem bontottuk fel a téglapadlót. Az épület belsejében a mélységeket a téglapadló szintjéhez mértük, vagyis ez számított a feltárás $\pm 0,00$ szintjének.

A 19. századi téglapadlót vékony, laza, habarcsos-kötörmelék aljzatra rakták le, ez alatt közvetlenül jelentkezett a domb eredeti sziklafelszíne, $-0,15$ – $-0,30$ m mélységben (20–22. kép). A hajó és a szentély között szintkülönbség nem mutatkozott. Az I. szelvényben, a hajó ÉK-i felében középkori öntött habarcspadló maradványait tártuk fel: kb. 1 m^2 -nyi felületet a szelvény közepe táján és kb. $1,6 \text{ m}^2$ -t a hajó É-i sarkában, a diadalív ÉK-i pillérénel. Ez utóbbi padló részlet csatlakozik a középkori diadalívnek a téglapadló alatt megmaradt legalsó két kősorához és annak vakolatához. A pillér szélessége 85 cm . A habarcspadlót közvetlenül a sziklára öntötték, felszíne egyenlőtlen volt,

20. kép. A templombelső régészeti feltárása: 1. kutatóárok

21. kép. A téglapadló alatt feltárt sziklafelszín a hajó DK-i részén

22. kép. A padozat alatt feltárt sziklafelszín és a középkori habarccspadló a hajó szentély felőli részén (Mihalik Tamás felvétele)

23. kép. A középkori diadalív megmaradt ÉK-i pillérialapja és a hozzá csatlakozó habarccspadló, melyet a 19. századi téglapadló fed

mélysége $-0,12-0,16$ m. A középkori padló vastagsága mindössze néhány cm, járófelszíne sérült volt (23–24. kép). A középkori vakolatnak a padló felé beforduló alját a hajó ÉK-i oldalán és a szentélyben több helyen is észleltük. A II. szelvényben kerestük a középkori diadalív DNY-i pillérének alját, de azt teljesen elbontották. A középkori diadalív nyílása $2,60$ m volt, $0,76$ m-rel szűkebb a mainál.

24. kép. A középkori diadalív ÉK-i pillérialapja

A középkori templom DK-i falára csak a falkutatás eredményeiből tudunk következtetni, a 19. századi építkezés során ugyanis ezt a falat teljesen elbontották, s mivel alapárok nélkül közvetlenül a sziklára épült, nem maradt nyoma. A feltárt falelválás alapján az elbontott fal vastagsága 85 cm volt, megegyezett a hajó oldalfalainak vastagságával.

Az I. szelvényben, a templomhajó ÉK-i fala mellett egy sziklába vájt, kis gödör foltja mutatkozott („A” gödör, átmérője $0,50$ m, mélysége $0,45$ m). A gödör betöltését főként a szikla törmeléke képezte, kevés fekete, humuszos földdel keverve (25. kép). A gödörből középső bronzkori cserepek, paticsdarabok, állatcsontok kerültek elő.²⁵

A II. szelvényben, a hajó D-i sarkában elég nagy területen szabálytalan alakú, kb. 3 m hosszú sávban feketés elszíneződésű és kopott volt a sziklafelszín, ennek a foltnak az ÉNy-i, nyúlványyszerű részén ugyancsak bronzkori cserepeket találtunk („B” objektum, 21. kép).²⁶ A hajó Ny-i és K-i sarkában egészen kis, $0,30-0,50$ m átmérőjű, hasonló fekete foltok ugyancsak mutatkoztak a sziklán. A fekete elszíneződés bronzkori kultúrréteg lenyomatának tartható.

A szentélyben az oltár két oldalán egy-egy falazott sír van, a téglalap alaprajzú síragnak oldalát kőlapok borítják (19. kép). Ezek tehát nem

25 Balatoni Múzeum ltsz. 70.156.2–11.

26 Balatoni Múzeum ltsz. 70.156.12–16.

25. kép. Az őskori „A” gödör

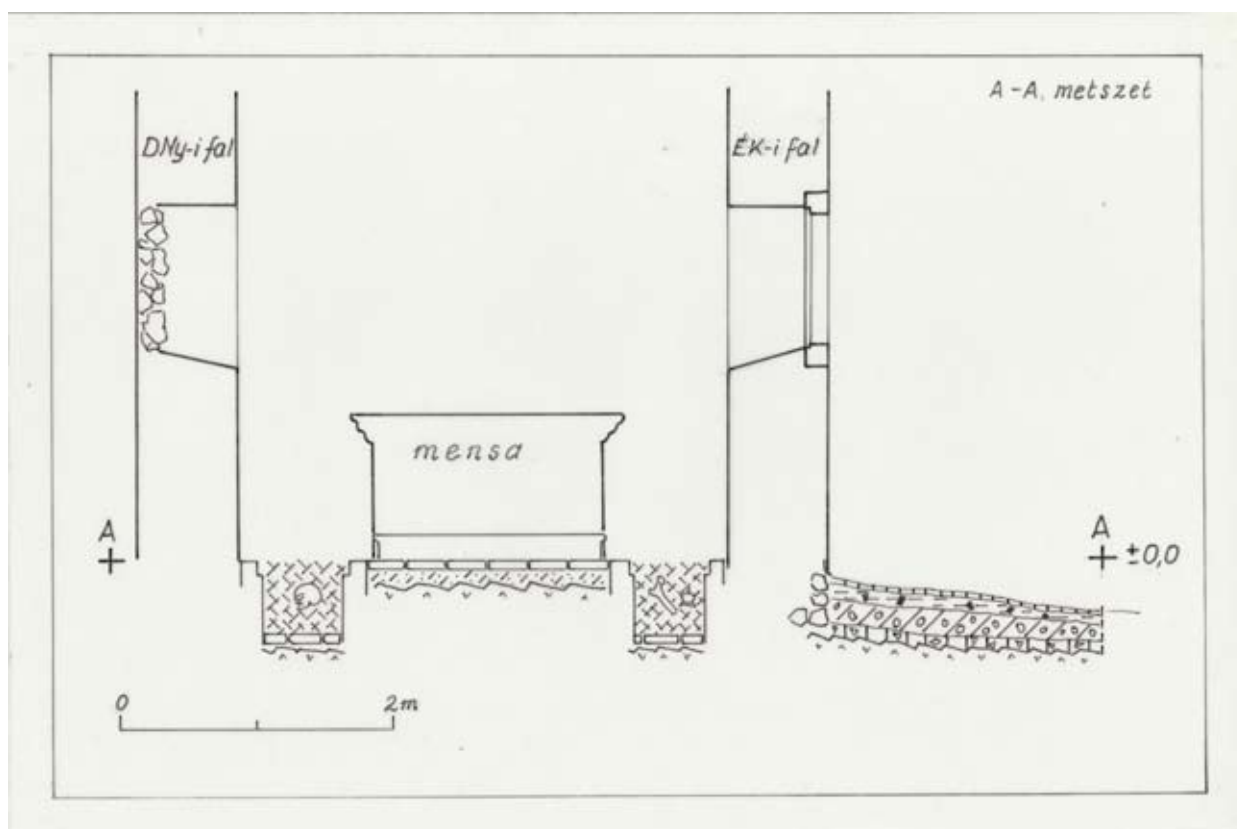

26. kép. 5. kutatóárok: a szentély alapozása

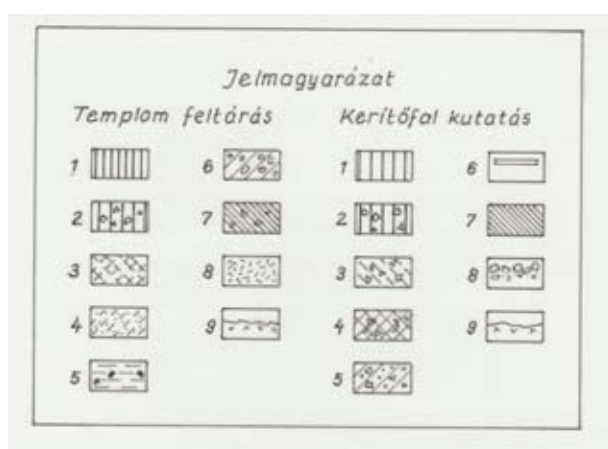
sírkamrák, hanem egy-egy temetkezést magukba fogadó, épített sírok. A kőkereten felül, a belső szélén levő hornyolás mutatja, hogy a sírokat eredetileg kőlap fedte. A sírok méretei: H: 2,25 m; Sz: 0,90 m; belső H: 1,85–1,90 m; belső Sz: 0,50–0,55 m; mélység: 0,55 m. A sír-aknák alját egy sor téglával rakták ki. Az egykori temetkezéseket megbolygatták és kiszedték, eredeti helyzetben embercsontot egyáltalán nem lehetett találni. A sírhelyeket téglapadló fedte, betöltésük építési törmelék volt, néhány szórvány embercsonttal keverten. A diadalív 19. századi periódusa az ÉK-i oldalon ráépült a mellette levő sír kőkeretének sarkára. Nyilvánvaló, hogy a két sírhelyet a 19. századi átépítéskor számolták fel, építésük pedig a középkori diadalív elkészülte után történt, a 17. vagy a 18. században. Helytörténeti adatok szerint a sírokat fedő kőlapokon 1722-es és 1729-es évszám volt, meglehetősen lekopott állapotban.²⁷ Megfigyelhető volt, hogy a két sírakra falát borító kőlapokhoz hasonló kőből és technikával faragták azt a két ívelt záródású, keskeny ablakkeretet, amelyek közül az egyik eredeti helyén van a szentély ÉK-i oldalán, a másikat pedig a szentély DNy-i falából helyezték át a 19. századi sekrestye DNy-i falába (15. kép). Láthattuk, hogy ezek az ablakkeretek az 1622-re keltezett periódusból származnak. Amennyiben a két kőkeretes sír keltezése helytálló, arról tanúskodnak, hogy a templom használatban volt a 18. század első felében is, éppen a halászok legenda megmenekülésének időpontja környékén.

A templom külső oldalán a 3., 5. és 7. sz. kutatóárok-
kal az épület alapozását vizsgáltuk meg. A hajó ÉK-i falára merőlegesen, az ablaknyílás alatt – a két beton támpillér között – húzott 3. sz. kutatóárokban mindössze 20–25 cm vastag, köves humuszréteg takarta a sziklafelszínt. A templomhajó alapozása közvetlenül a sziklára épült. A jelenkori, legutóbbi vakolat a földfelszínnél kezdődött. Alatta kibukkant a külső vakolás egy korábbi rétege, mely a szikla fölött 9 cm-re volt. A szentély ÉK-i és É-i oldalánál nyitott 5. és 5/a. sz. kutatóárok-
kal azt kívántuk tisztázni, hogy a szentélyfal építése egyetlen periódusban történt-e, vagy az alapozásban esetleg van különbség az egyenes és az ívelt rész között. A szentély falazása ezen a szakaszon teljesen egyöntetű volt (26. kép). Az 5. sz. kutatóárokban a szikla felszínét a fal mellett 45 cm mélyen értük el. Közvetlenül a sziklán egy 10 cm vastag, bolygatatlan, humuszos-köves réteg fekszik, ez tekinthető a domb eredeti, középkori építkezések előtti felszínének. A fölötté lévő, kb. 18 cm vastag, kötő-
törmelékes, kevert réteg a középkori és a 17. századi építkezésekkel hozható összefüggésbe, de az is lehetséges, hogy egy kora újkori romos állapottal is. E fölött kb. 12 cm vastag, téglatöredékek-
kel kevert réteg jelzi az 1870. évi építkezést. Legfelül kb. 5 cm-es, igen vékony humuszréteg húzódik. A rétegek a templomfaltól kifelé vékonyodnak, 2 m-re a faltól együttes vastagságuk 35 cm. A leírt rétegződés a szentélyt keresztező A–A metszeten tekinthető meg, a metszetek jelmagyarázatát külön ábrán csatoltuk (27–28. kép).

27 PALACZKI 1996. 220.

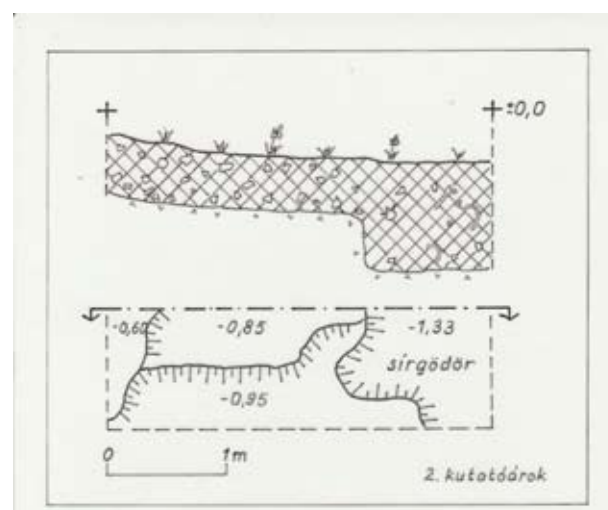

27. kép. A–A metszet

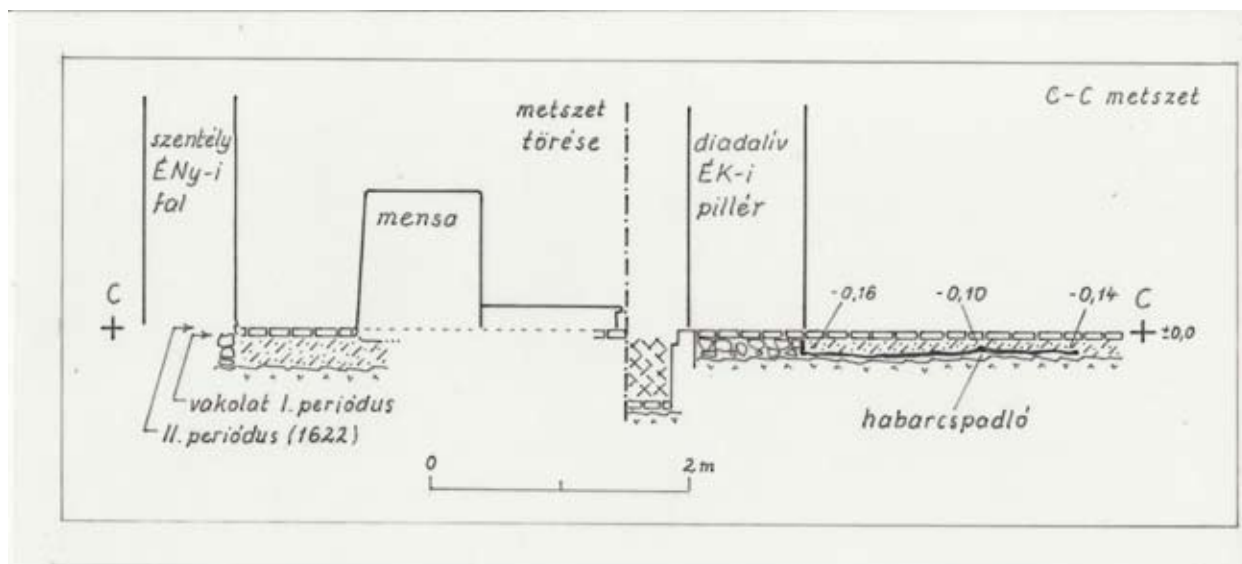

28. kép. Jelmagyarázat. A templom feltárás jelei: 1. humusz, 2. köves humusz, 3. kevert betöltés, 4. a téglapadló köves-meszes aljzata, 5. újkori építési réteg (1870), 6. sárgásbarna, nagykavicsos építési réteg, 7. őskori gödör betöltése, illetve őskori kultúrréteg lenyomata, 8. sziklafelszín, 9. habarcspadló felszíne az alaprajzon. – A kerítőfal kutatás jelei: 1. humusz, 2. köves humusz, 3. köves-humuszos eróziós talaj, 4. köves omladék embercsontokkal, 5. köves-habarcsos réteg, 6. kőlapok, 7. őskori kultúrréteg, 8. sziklafelszín, 9. kiromlott kőfal maradványa.

A szentély Ny-i oldalán, a sekrestye mellett kijelölt 7. sz. kutatóárokkal szintén az alapozást vizsgáltuk. Itt csak a jelenlegi, egészen vékony humuszréteg takarta a sziklát. Az épület külső kutatása tehát megerősítette a templombelsőben tett megfigyeléseinket: a középkori templom alapozás nélkül, közvetlenül a sziklára épült; a szentély falazása egyöntetű, az alaprajzi elrendezés az első középkori periódus óta nem változott.

29. kép. A 2. kutatóárok alaprajza és metszete

30. kép. C–C metszet

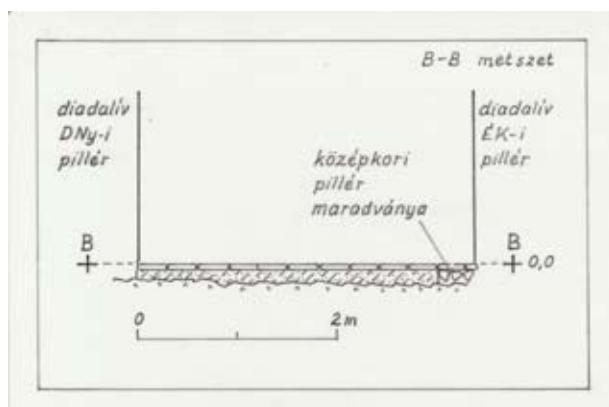
A templomon kívül, a bejáratától jobbra, az épület K-i sarka mellett kijelölt, 3×1 m-es 2. sz. kutatóárokban kerestünk egy falat, amelyet a helybeliek (Müller Ferenc építész és Kovács Mihály camping-alkalmazott) elbeszélése szerint állítólag a villámhárító földelésének építéskor találtak. Itt azonban semmiféle fal nem mutatkozott. Mintegy 45 cm vastag, kötörmelekkel kevert humuszos földréteg alatt értük el a szikla felszínét, mélysége –0,80–0,85 m. A kutatóárok ÉK-i felében egy sziklába vájt, újkori sírgödör vége jelentkezett, betöltésében nagy mennyiségű, bolygatott embercsont került elő. (29. kép) Megállapítható volt, hogy a mai felszín lejtése követi a sziklafelszín esését.

A templomban négy metszetet vettünk fel. Az épület hossz tengelyében, az 1. sz. kutató-

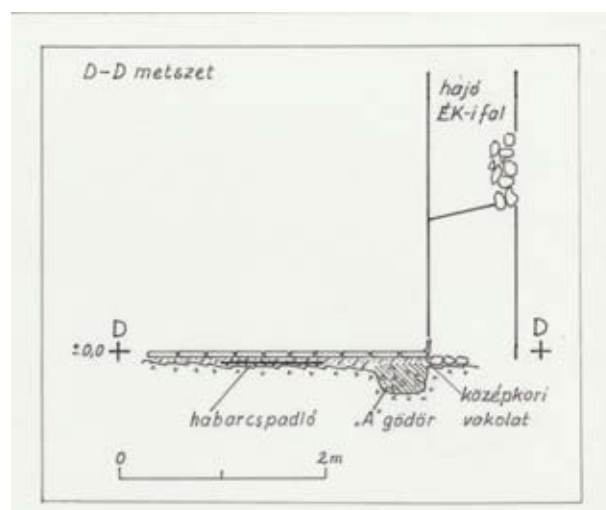
árok ÉK-i falánál, ÉNy–DK-i irányban vettük fel a C–C metszetet, ebbe belevetítettük az ÉK-i oldalon levő épített sír, diadalív és habarccspadló adatait. A szentély ÉNy-i falára bejelöltük az 1622-es évszámmal jelzett és a korábbi középkori vakolatréteg alját. (30. kép)

A szentély DNy–ÉK-i keresztmetszetét ábrázolja az A–A metszet, nemcsak a régészeti rétegeket, hanem a falak metszetét is az ablaknyílásokkal, illetve a DNy-i falon a kibontott ablak helyével. Az ÉK-i fal külső oldalán az 5. sz. kutatóárok rétegeződése látható (27. kép).

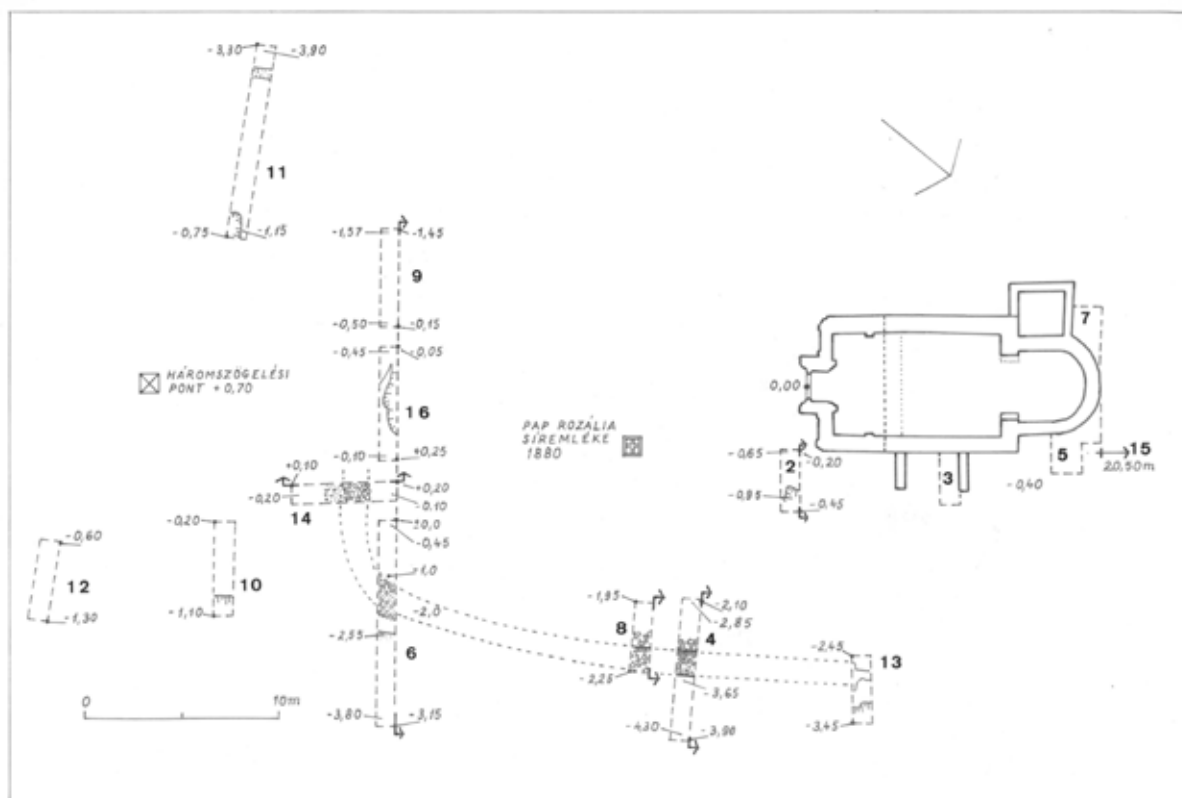
A B–B metszettel szintén az épület egyik keresztmetszetét vettük fel DNy–ÉK-i irányban, a diadalív vonalában (31. kép).

31. kép. B–B metszet

32. kép. D–D metszet

33. kép. A Szentmihály-dombon végzett ásatás összesített alaprajza

A hajó DNy–ÉK-i keresztmetszete a D–D metszet az ÉK-i falnak azon a részén, ahol a jelenlegi ablak mellett az elfalazott 17. századi ablaknyílást fedezte fel a falkutatás. Kívül itt csatlakozik a falhoz a 3. kutatóárok, s a külső falsíkon megfigyelhető volt az újkori vakolat alatt húzódó középkori vakolat, melynek alsó szélé $-0,09$ m-nél volt (32. kép).

A templomon kívül a dombtetőn húzott kutatóárkainkkal a templom kerítőfalát kerestük. A feltárt késő középkori fal nem egyszerű kerítésfalnak, hanem erősítésfalnak tartható. Római kori építkezésnek semmilyen nyomát nem találtuk a dombon. A mélységmérésekhez a templom küszöbének szintjét vettük $\pm 0,00$ m-nek (33. kép).

A templom ÉK-i oldalán, a dombtetőre felvezető út alatt a terep lépcsőzetes, a domb lejtését teraszos szint töri meg. Itt jelöltük ki a 4. sz. kutatóárkot DNy–ÉK-i irányban (mérete: $7,20 \times 1,0$ m), melyben $1,24$ m széles, apró törtkőből falazott középkori fal került napvilágra közvetlenül az 5–6 cm vastag humuszréteg alatt (34–37. kép). A megmaradt falkorona felszínén

a fal kopott élű, gömbölyű kövekből áll. A falkorona mélysége: $-2,35$ m. Az alapozásárkot a barna, köves talajba ásták egészen a szikláig, a sziklafelszín lejtésének megfelelően a fal külső oldalán az alapozás alja mintegy 30 cm-rel mélyebben van, mint a belső, a kápolna felé eső oldalán. A fal belső síkjánál a megmaradt falkoronához képest az alapozás mélysége 90 cm, a falsík függőleges, a felmenő fal indítását jelzi, hogy az alapozás itt 5 cm-rel, lábazatszerűen kiugrik. A felmenő fal 30 cm magasságig maradt meg, vagyis a falat ténylegesen 60 cm mélyre alapozták. A fal külső oldalán az alapozás lefelé szűkül, szélessége felül 130 cm, alul 100 cm, az alapozás mélysége a falkoronától 115 cm. Megfigyelhető, hogy itt az alapozással őskori kultúrréteget vágtak át, ez apró kövekkel kevert, fekete, humuszos réteg, vastagsága kb. 25 cm. A kutatóárkokban középső bronzkori kerámiatöredékek kerültek elő, és egy késő bronzkori–kora vaskori cserép.²⁸ A falon belül, a 19–20. századi temetkezések által kevert

28 Balatoni Múzeum ltsz. 70.156.17–29.

34. kép. 4. kutatóárok: a templomot kerítő fal DNy felől

35. kép. 4. kutatóárok: a templomot kerítő fal belső oldala az alapozással

36. kép. 4. kutatóárok: járószintet borító kőlapok a falkoronánál

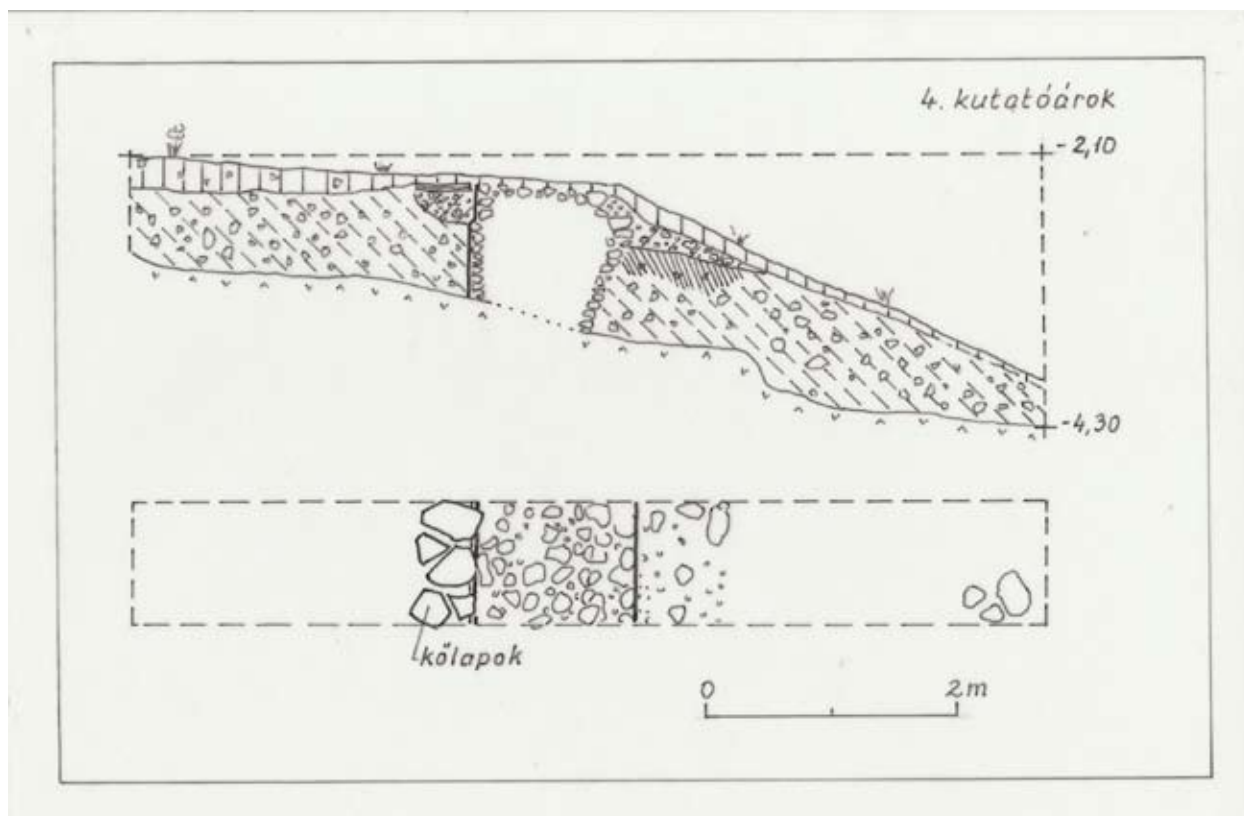
földben középkori (13–14. századi) cserepeket találtunk.²⁹ Előkerült egy másodlagosan felhasznált római tegula-töredék is, törésfelületén

középkori habarccsal.³⁰ A falazáshoz nagykavicsos habarcsot használtak fel, a belső falsíkból vett habarcsminta középkori jellegű.

A fal két oldalán a falazáshoz használt kőanyag apró töredékei szóródtak szét, habarcszemcsékkel keverten. Ez az omladékból is származhat, de az omladékréteg nagyrészt lekopott, nem különíthető el külön réteggént, alatta viszont már az építési réteg húzódik, ami azért azonosítható, mert közvetlenül egy őskori kultúrrétegen fekszik, illetve a belső oldalon a felmenő fal indításánál jelentkezik. A falkorona belső oldalához csatlakozva, kb. 50 cm szélességben, vízszintesen lerakott vékony, lapos kövek fekszenek a mai talajfelszín alatt 8–10 cm-re. A különböző alakúra és méretűre vágott, kb. 5 cm vastag kőlapokat láthatólag egymáshoz

29 Balatoni Múzeum ltsz. 70.156.30–31.

30 Balatoni Múzeum ltsz. 70.156.32.

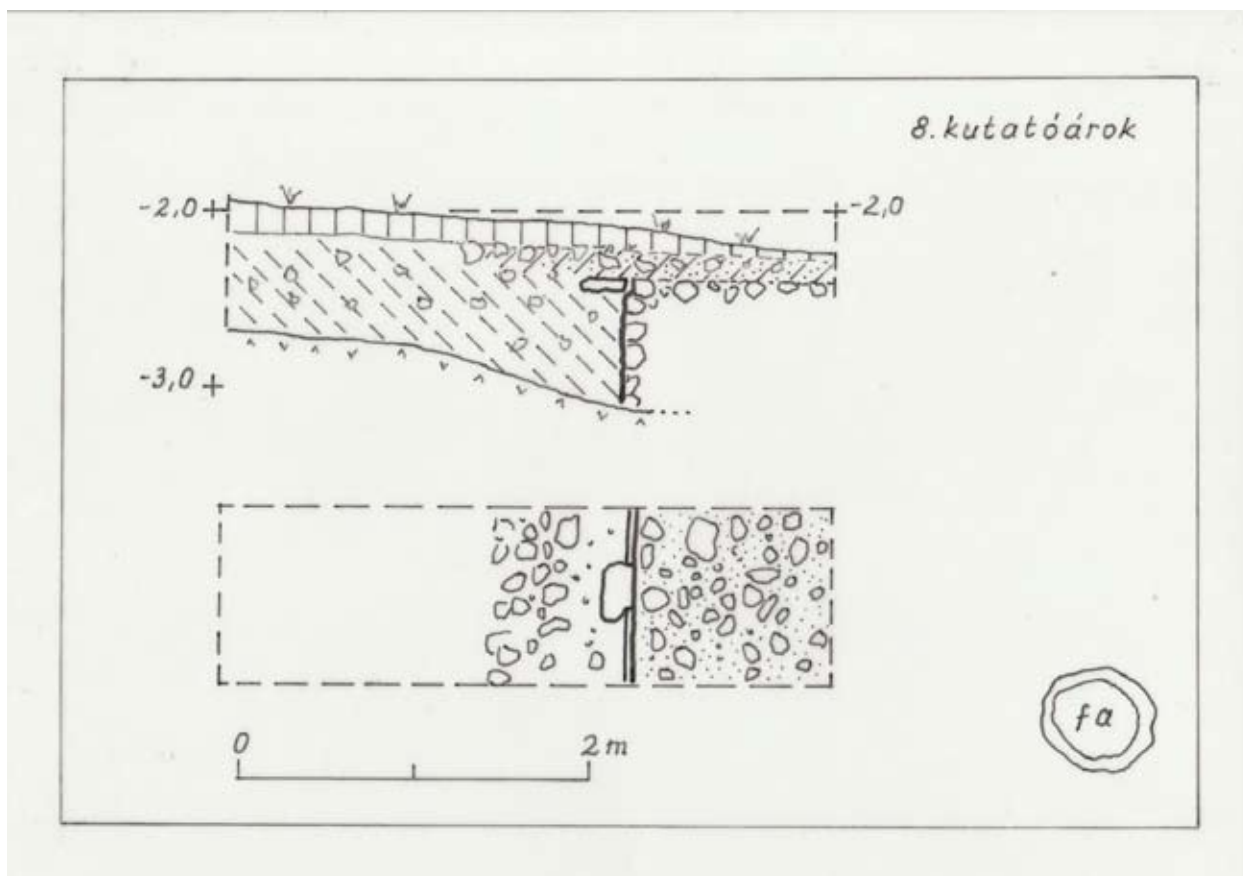
37. kép. A 4. kutatóárok alaprajza és metszete

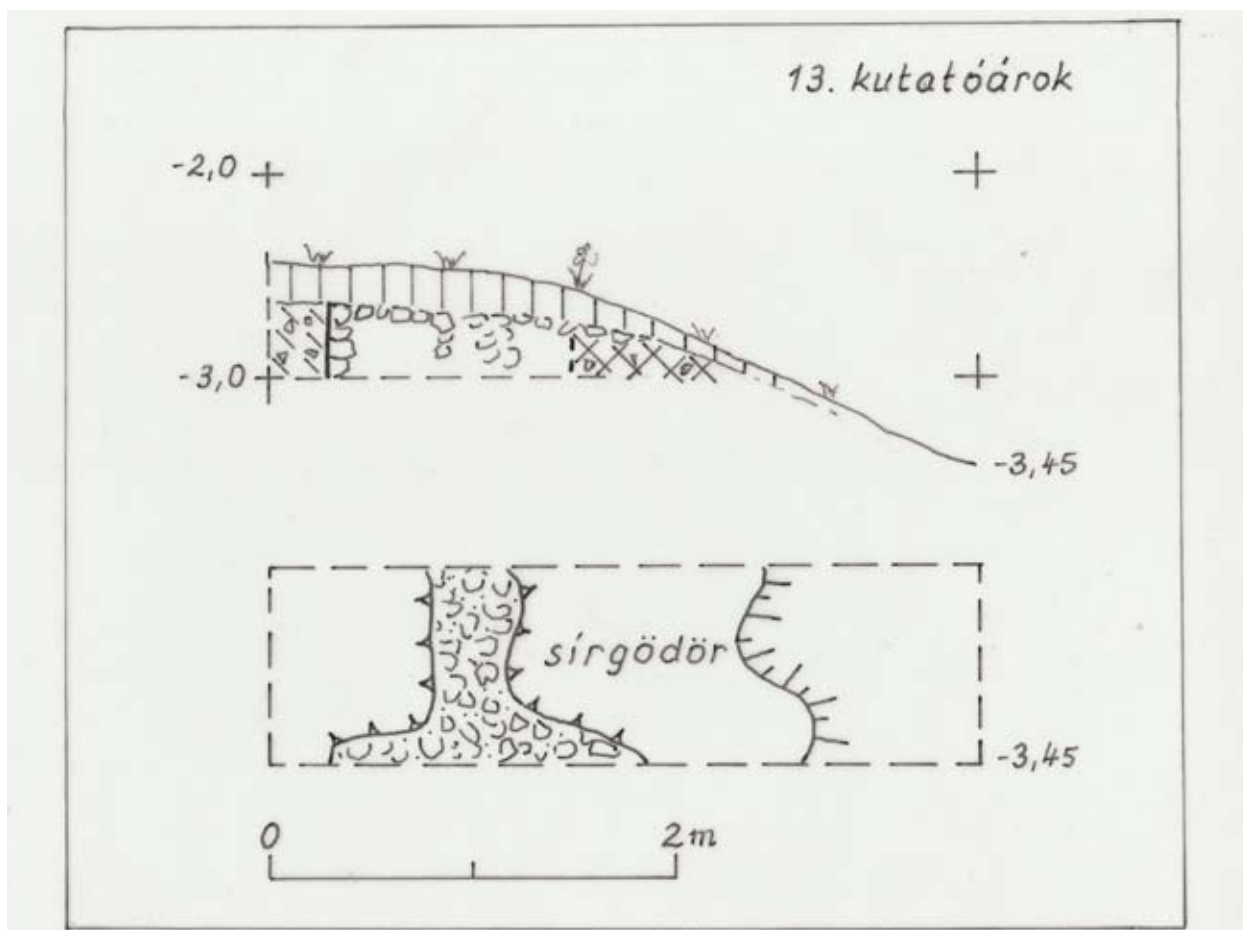
38. kép. 8. kutatóárok: a kerítőfal belső oldala

39. kép. 8. kutatóárok: a megmaradt falkorona

40. kép. A 8. kutatóárok alaprajza és metszete 41. kép. A 13. kutatóárok alaprajza és metszete

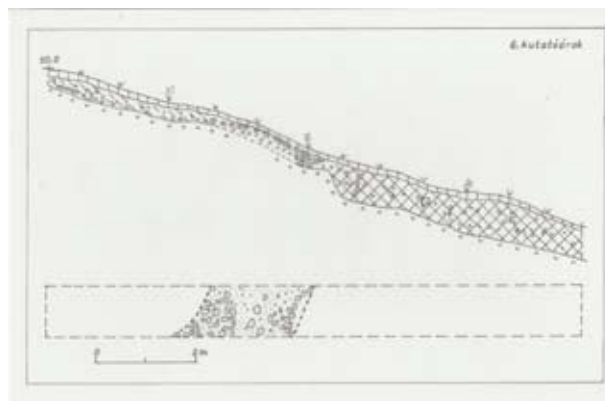
42. kép. 6. kutatóárok

illesztették.³¹ Valószínűleg ez az egykori járószint maradványa.

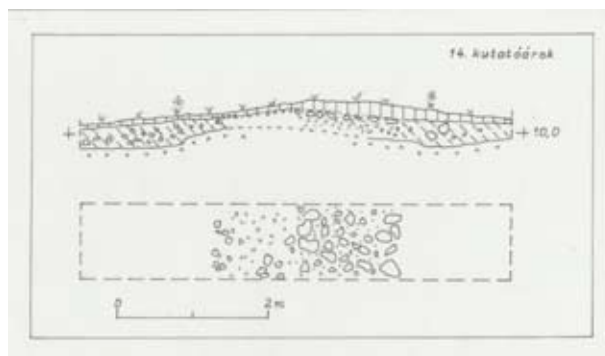
A 4. sz. kutatóárok metszetrajzát az ÉNy-i metszetsíkon vettük fel (37. kép). Szintezési adatok: a kutatóárok felső, DNy-i végénél a domb felszíne $-2,10$ m, a sziklafelszín $-2,85$ m; a kutatóárok alsó, ÉK-i végénél a domb felszíne $-3,90$ m, a sziklafelszín $-4,30$ m; a kőfal belső oldalán a sziklafelszín mélysége $-3,25$ m. A középkori falat a terasz szélére építették, a falon kívül meredekebb a lejtő.

A továbbiakban a dombtető ÉK-i peremén mindkét irányban kerestük a középkori fal folytatását. A 4. sz. kutatóárhoztól DK felé mindössze $1,30$ m-re kijelölt 8. sz. kutatóárokban (mérete: $3,40 \times 1,0$ m) megtaláltuk az apró törtekőből épített falat, melynek alapozása itt is 5 cm-rel kiugrik a felmenő fal síkjához képest, de nehéz megfigyelni határozott falsíkot (38–40. kép). A falkorona mélysége a felszíntől 30 cm. A fal

31 Az ásati naplóban és a dokumentációs rajzon „padlótégla vagy palakó” meghatározás szerepel, mivel a helyszínen nem tudtuk meghatározni a tárgyak anyagát. A tárgyak szabálytalan alakja és mérete jelzi, hogy kőlapokról van szó.

43. kép. A 6. kutatóárok alaprajza és metszete

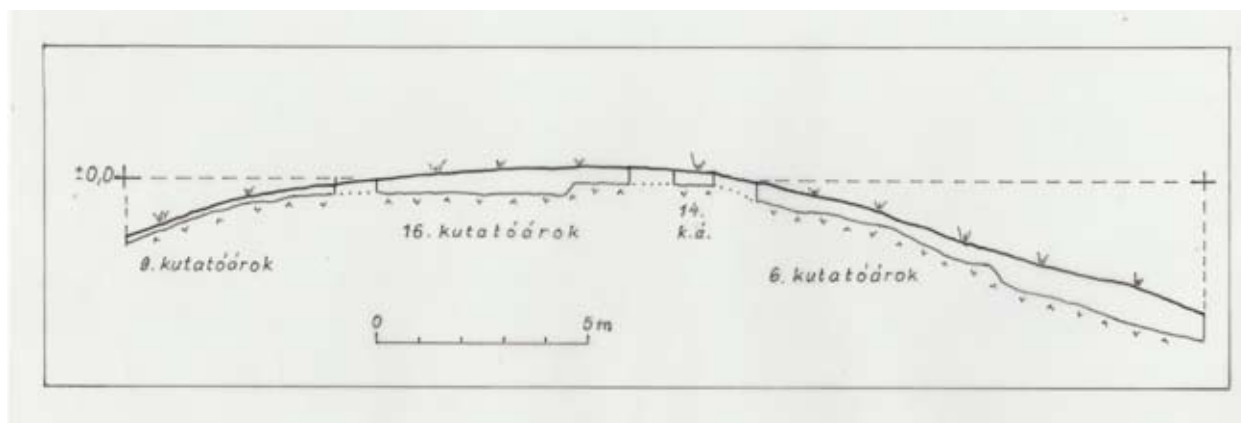

44. kép. A 14. kutatóárok alaprajza és metszete

belső oldalán kb. 75 cm szélességben feltárt apró köves réteg az elbontott falból származhat, a kövek között sárgás színű, kavicsos habarcs van, mélysége a felszíntől 18 cm. A járószint itt is a megmaradt falkoronához közel lehetett. A domb felszínének mélysége a kutatóárok DNy-i végénél $-1,95$ m, ÉK-i végénél $-2,25$ m, a sziklafelszín mélysége a falnál $-3,15$ m. A kutatóárok alsó végéhez közel álló fa miatt a kőfal külső oldalát nem tudtuk feltárni. A kutatóárokban egy vörösesbarna-szürke, kézi korongon készült, 13–14. századi edény fenéktöredéke került elő.³²

A 4. sz. kutatóárhoztól ÉNy felé $7,80$ m-re jelöltük ki a 13. sz. kutatóárhozt (mérete: $3,50 \times 1,0$ m), amelyben a kerítőfalat DNy és ÉK felől újkori gödrök – Vashegy temetőjének sírgödreire – bolygatták meg (41. kép). A falnyomokat a kutatóárok DK-i oldalán $1,60$ m szélességben lehetett megfigyelni; itt megmaradt a falkorona belső pereme. A kutatóárok ÉNy-i oldalán a sírgödrök bolygatása miatt a középkori falnak csak 40 cm széles csonkja maradt meg. A fal-

32 Balatoni Múzeum ltsz. 70.156.58.

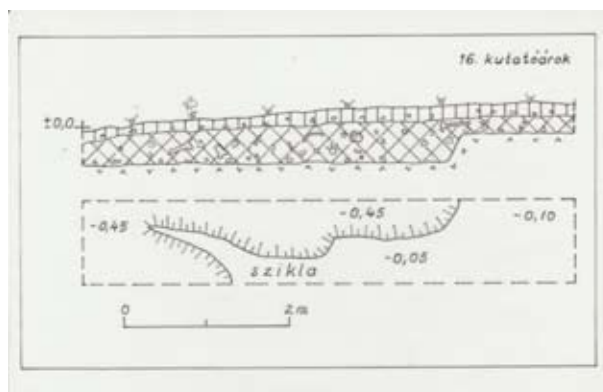
45. kép. A dombtető metszetrajza

korona belső szélén mért szintezési adat $-2,65$ m, a talajfelszín itt $-2,45$ m, tehát a falat 20 cm-es talajréteg fedte. A kutatóárok ÉK-i végében a felszín $-3,45$ m. A kutatóárokban bronzkori edénytöredékek kerültek elő, valamint egy 15–16. századi edény oldaltöredéke.³³ Ebben az irányban az újkori temető sírjai miatt nem lehetett tovább kutatni a kerítőfal vonalát.

A 8. sz. kutatóárok DNy-i végétől DK felé 12,30 m-re jelöltük ki a 6. sz. kutatóárkot (mérete: $10,70 \times 1,0$ m), melyben szintén előkerült a középkori fal maradványa, közvetlenül a felső, vékony humuszréteg alatt: ez a sziklafelületen mintegy 2 m-es szélességben szétterült, laza kőszóraként jelentkezett (42–43. kép). Az elbontott, lekopott fal eredeti pereme nem határozható meg. Mivel a terep a domb gerince felé emelkedik, a 6. sz. kutatóárok DNy-i végén a felszín mélysége megegyezik a kápolna küszöbének szintjével ($\pm 0,00$ m), a kutatóárok ÉK-i végénél a domb felszíne $-3,25$ m. A falon belül a sziklát mindössze 30–40 cm-es, köves földréteg takarja, a falon kívül ez vastagabb, 75–85 cm. Mivel a szikla felszíne folyamatosan lejt, így szintezési adata a falmaradvány belső szélén $-1,0$ m, külső szélén $-1,70$ m. Ezt a falszakaszt is a sziklaterasz peremére építették, alatta van a sziklafelület lépcsőzetes ugrása. A falnyom ívelése azt mutatja, hogy a fal itt befordult D–DNy felé. A kutatóárok felső végében, a falon belül az ÉNy-i metszetfalban egy hasonló vékony, lapos kő volt, mint amilyeneket a 4. sz. kutatóárokban a járósínterületen találtunk. A falon

46. kép. 16. kutatóárok

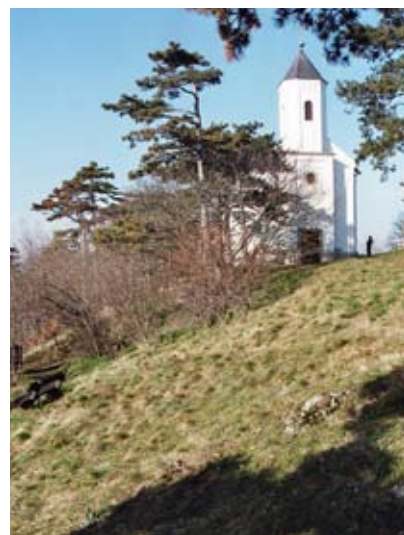

47. kép. A 16. kutatóárok alaprajza és metszete

33 Balatoni Múzeum ltsz. 70.156.99–104. és 70.156.106.

48. kép. A Szentmihály-domb D-ről 1969-ben

49. kép. A Szentmihály-domb DNy-i oldala (2008)

kívül a kevert, köves talajban bolygatott sírokból származó embercsontok heverték. A kutatóárok feltárásánál őskori és középkori edénytöredékek kerültek elő.³⁴ A sziklafelszín szintezési adatai: a 6. sz. kutatóárok felső, DNy-i végén $-0,45$ m, a falnyomon kívül $-2,0$ m, a lépcsőzetes lejtés alatt $-2,55$ m, a kutatóárok ÉK-i végében $-3,80$ m.

A 6. sz. kutatóárok mellett DNy-ra a rá merőlegesen, ÉNy-DK-i irányban kijelölt 14. sz. kutatóárokban (mérete: $5,70 \times 1,0$ m) megtaláltuk a DNy felé beforduló középkori fal folytatását (44. kép). A templomot kerítő középkori fal tehát a kápolna bejáratától kb. 25 m-re DK-re zárul. A falmaradványt a sziklán kb. 20–25 cm vastagságban és 2,50 m szélességben lazán szétterült, apró törtköves réteg jelenti, benne nagykavicsos habarccsal. A falmaradványon belül kb. 1,30 m széles az a rész, amely a falból eredeti helyén megmaradt, mellette a DK felé szétszóródott apróbb kötőrmelék omladéknak tartható. A fal tetején és a falból származó kövek között több téglatöredéket találtunk, köztük római tetőcserép darabokat is. A mai felszín szintje a domb gerincén húzódó kutatóárok ÉNy-i végénél $+0,20$ m, DK-i végénél $+0,10$ m, a szikla szintje a kutatóárok ÉNy-i végénél $-0,10$ m, DK-i végénél $-0,20$ m.

A 6. sz. kutatóárok vonalát folytatva DNy felé kutatóárokokkal átvágtuk a dombtetőt, így

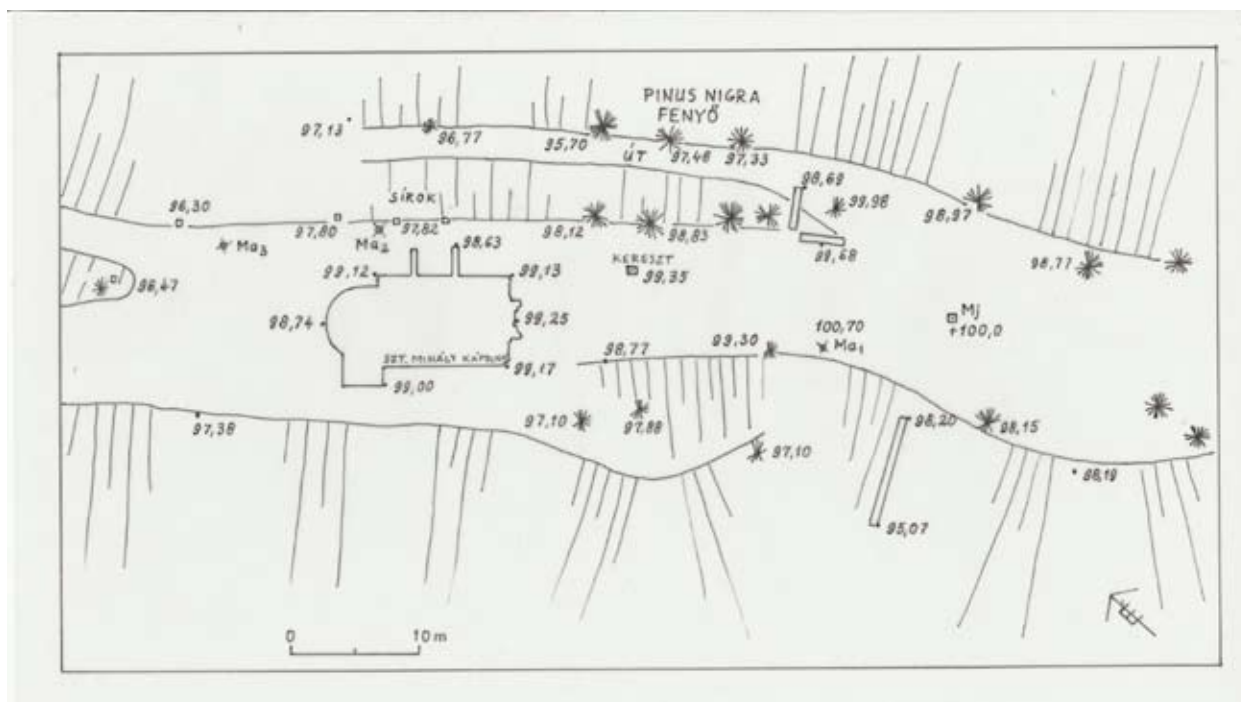
a 9., 16., 14. és 6. sz. kutatóárok ÉNy-i falán egy 25,70 m hosszú, egybefüggő metszetrájzot tudtunk felvenni, amely jól tájékoztat a domborzatról és a rétegviszonyokról (45. kép). A dombtető DNy-i peremén kijelölt 9. sz. kutatóárokban (mérete: $5,0 \times 1,0$ m) nem volt régészeti jelenség, a lefelé egyre vékonyodó, mindössze 10–25 cm vastag humuszréteg alatt csak a szikla volt. A kutatóárok DNy-i végénél a mai felszín szintje $-1,45$ m, ÉK-i végénél $-0,15$ m. A kutatóárokban előkerült egy 13–14. századi edénytöredék.³⁵

A 9. és 14. sz. kutatóárok között kijelölt 16. sz. kutatóárokban (mérete: $6,0 \times 1,0$ m) sem került elő a középkori kerítőfal folytatása. Itt elpusztult sírok nyomát találtuk meg, a sziklába vágott, sekély sírgödörben bolygatott betöltés, embercsontokkal kevert föld volt (46–47. kép). A kevert betöltésben újkori téglatörmelék, egy 1762-i egy krajcáros és római téglatöredékek is előkerültek. Ugyancsak innen származik egy 15–16. századra keltezhető sötétszürke, redukált égetésű, besimított edény oldaltöredéke.³⁶ A mai felszín szintje a kutatóárok DNy-i végénél $-0,05$ m, ÉK-i végénél $+0,14$ m, utóbbi helyen a bolygatatlan sziklafelszín mélysége $-0,10$ m.

34 Balatoni Múzeum ltsz. 70.156.33–40. és 41–55.

35 Balatoni Múzeum ltsz. 70.156.62.

36 Balatoni Múzeum ltsz. 70.156.112.

50. kép. A Szentmihály-domb felmérése szintezési adatokkal (Örsi Károly felmérése nyomán)

A sírgödörket csak 30 cm mélyen vájták be a sziklába.

A kerítőfal folytatását tehát a dombtető DNy-i oldalán nem találtuk meg, lehetséges, hogy még a 9. sz. kutatóárkon túl, lejjebb, a $-2,0$ m körüli szinten húzódott, bár ezen a részen a domboldal meredekebbnek látszik (48–49. kép). Tekintettel arra, hogy a 14. és 6. sz. kutatóárokban megtalált falszakaszok igen lekopottak voltak, az is lehetséges, hogy az újkori bolygatások helyenként teljesen elpusztították a falmaradványokat. A DNy-i domboldal kutatására jelöltük ki az ÉK–DNy-i irányú 11. sz. kutatóárkot (33. kép), amelynek felső vége a 9. sz. kutatóárok DNy-i végpontjától DK felé 7 m-re volt (mérete: $10,0 \times 1,0$ m). A kutatóárok felső és alsó vége között a mai felszínen 2,55 m szintkülönbség volt, a kibontott sziklafelszínen pedig 2,75 m. A kutatóárok felső végében egy sziklába vajt, lekerekített végű gödör (sírgödör?) 1,30 m hosszú DNy-i része került elő, alsó végében pedig egy 65 cm széles árkot tártunk fel, amely 20 cm-re mélyed a sziklába. Ez valószínűleg őskori, mivel betöltése fölött és környékén sok bronzkori cserép került elő állatsontokkal, bár egy Árpád-kori, fogaskerek díszítésű edény ol-

daltöredékét és egy 13–14. századi peremtöredéket is gyűjtöttünk.³⁷

A dombtető DK-i végén, a 6. sz. kutatóárokától DK felé 7,50 m-re jelöltük ki a 10. sz. kutatóárkot és 16,50 m-re a 12. sz. kutatóárkot. A 10. sz. kutatóárokban (mérete: $4,90 \times 1,0$ m) néhány középkori téglatöredék került elő. A kutatóárok felső részét újkori építési törmelék töltötte ki, viszonylag nagy mennyiségű embercsonttal keverve. Ez a bolygatás és betöltés az 1870-i építkezéssel hozható összefüggésbe. A 12. sz. kutatóárokban (mérete: $4,20 \times 1,0$ m) régészeti jelenséget nem észleltünk, mindössze néhány bronzkori edénytöredéket találtunk.³⁸

A templomtól ÉNy-ra a kerítőfalat a 15. sz. kutatóárokban próbáltuk megkeresni, amelyet a templom ÉK-i oldalfalának meghosszabbított vonalában, az épülettől 20,50 m-re jelöltünk ki (mérete: $9,50 \times 1,0$ m). A talajfelszín a kutatóárok DK-i végénél $-1,90$ m, ÉNy-i végénél $-2,40$ m, a szikla felszíne 10–15 cm mélységben található. A kutatóárokban semmiféle régészeti jelenség nem volt. A dombtetőnek ezen a részén, a templom szentélye mögött alig van humuszréteg a sziklán, mindenütt kibukkan a fű közül a dolomitkö, ezért kevésbé valószí-

37 Balatoni Múzeum ltsz. 70.156.66–92. és 94–95.

38 Balatoni Múzeum ltsz. 70.156.96–98.

51. kép. Óskori kerámia. 1. Ltsz. 70.156.2. –
2. Ltsz. 70.156.4. – 3. Ltsz. 70.156.13.
– 4. Ltsz. 70.156.14. – 5. Ltsz. 70.156.17.
– 6. Ltsz. 70.156.18. – 7. Ltsz. 70.156.19.
– 8. Ltsz. 70.156.20. – 9. Ltsz. 70.156.21.
– 10. Ltsz. 70.156.25.

52. kép. Óskori kerámia. 1. Ltsz. 70.156.61. –
2. Ltsz. 70.156.67. – 3. Ltsz. 70.156.69. –
4. Ltsz. 70.156.70. – 5. Ltsz. 70.156.103.
– 6. Ltsz. 70.156.77. – 7. Ltsz. 70.156.82.
– 8. Ltsz. 70.156.102. – 9. Ltsz.
70.156.72. – 10. Ltsz. 70.156.33. – 11.
Ltsz. 70.156.72. – 12. Ltsz. 70.156.72.

nű, hogy itt falnyom megmaradhatott. Az is lehetséges, hogy a kerítőfal ÉNy-i záródása a templomtól kissé távolabb, a dombtető végében húzódott. A Szentmihály-domb platójának domborzati viszonyairól Örsi Károly felmérése tájékoztat (50. kép).

Leletanyag

Az ásatás során mind az őskorból, mind a középkorból viszonylag kevés lelet került elő. A 80 leltári tételt kitevő őskori kerámiát túlnyomórészt a középső bronzkor első felére (a Kr.e. 19–16. századra) keltezhető Dunántúli mészbetétes kerámia kultúrájához lehet sorolni.³⁹ Az alábbiakban csak a jellegzetes kerámia-

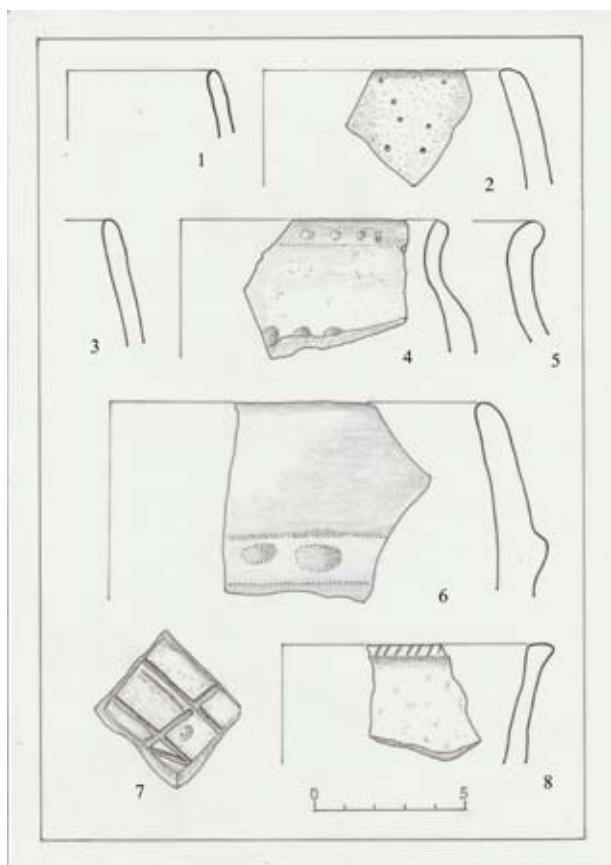
töredékek leírását közöljük (51–55. kép, 62. kép 2.). Átégett agyagtapasztás darabok az „A” gödörben, a „B” objektumban, a 4. és a 8. kutatóárkokban kerültek elő, ezek tanúsítják, hogy tapasztott falú épületek is álltak a dombon (56. kép). A paticsban növényi lenyomatok voltak megfigyelhetők: nád, köles, árpa, cseresznyemag (Füzes Miklós meghatározása, 1970). A Dunántúlon a korai és a középső bronzkorban az árpa gyakori lelet, a köles is több lelőhelyen előfordul.⁴⁰ Vizes élőhelyen természetesnek tartható a nád felhasználása agyagtapasztáshoz. A cseresznye ebben az időszakban ritka leletnek számít, Sümeg–Mogyorósdomb késő újkőkori

39 Ez úton is köszönöm dr. Vicze Magdolna segítségét az őskori kerámia meghatározásában és a vonatkozó

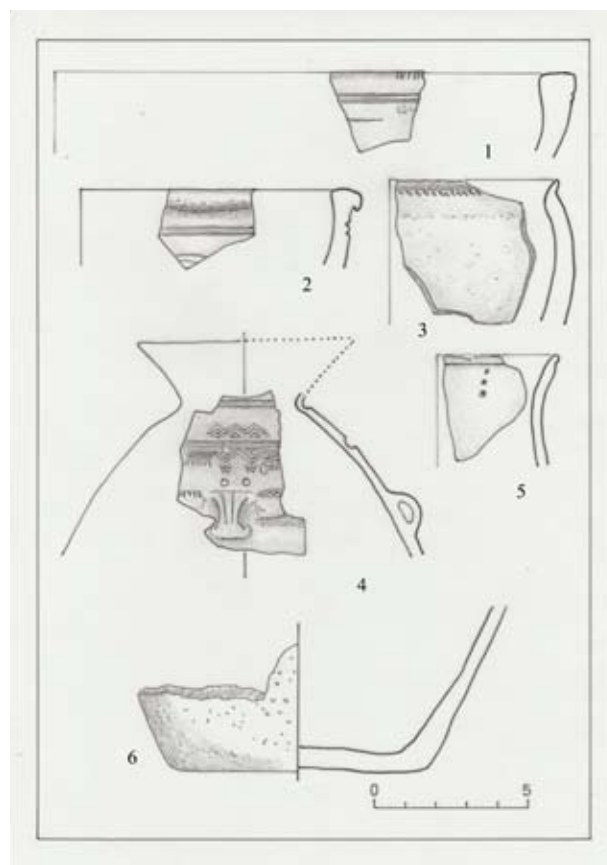
szakirodalomban való tájékozódásában.

40 GYULAI 2001. 89–96.

53. kép. Óskori kerámia. 1. Ltsz. 70.156.13. –
2. Ltsz. 70.156.17. – 3. Ltsz. 70.156.18.
– 4. Ltsz. 70.156.19. – 5. Ltsz. 70.156.20.
– 6. Ltsz. 70.156.33. – 7. Ltsz. 70.156.25.
– 8. Ltsz. 70.156.61.

54. kép. Óskori kerámia. 1. Ltsz. 70.156.67. –
2. Ltsz. 70.156.69. – 3. Ltsz. 70.156.70.
– 4. Ltsz. nélkül (11. kutatóárok) – 5. Ltsz.
70.156.82. – 6. Ltsz. 70.156.66.

lelőhelyen került elő 2 db cseresznyemag csont-
héj.⁴¹

A templom belsejében két őskori objek-
tum volt: a sziklába vájt „A” gödör és a szik-
lafelületen a „B” jelzetű, humuszos-faszenes
elszíneződés, ami arra utal, hogy a dombtetőn
a csupasz szikla volt a lakószint. A két objek-
tumból előkerült bronzkori edénytöredékek
között kevés jellegzetes darab volt, mindössze
két peremtöredék és két díszített oldaltöredék.
Leírásuk: 1. Kissé behúzott, egyenes peremű,
vörösbarna, homokkal soványított kis tál pe-
remtöredéke (51. kép 3., 53. kép 1.). M: 2,4 cm,
Sz: 4,6 cm, száj Á: 10 cm. Ltsz. 70.156.13. – 2.
Vörös, homokkal soványított edény egyenes,
lekerekített peremtöredéke (51. kép 4.). M: 2,9
cm, Sz: 3,2 cm. Ltsz. 70.156.14. – 3. Sárgás-
szürkésbarna, kerámiazúzalékkal soványított,
rosszul kiégetett edény oldaltöredéke, díszítése

vízszintes, hármás bekarcolás (51. kép 1.). M:
7,2 cm, Sz: 7 cm. Ltsz. 70.156.2. – 4. Vöröses-
barna, kerámiazúzalékkal soványított, seprűs
díszítésű edény oldaltöredéke (51. kép 2.). M:
4 cm, Sz: 5,3 cm. Ltsz. 70.156.4.

A 4. kutatóárokban megfigyelhető volt,
hogy a középkori kerítőfal alapozásával őskori
kultúrreteget vágtak át, onnan származnak az
alábbi edénytöredékek.⁴² Leírásuk: 5. Behú-
zott, egyenes peremű, vastag falú, barna edény
peremtöredéke (51. kép 5., 53. kép 2.). M: 3,7
cm, Sz: 4,2 cm, V: 0,9 cm, száj Á: 17 cm. Ltsz.
70.156.17. – 6. Behúzott és lekerekített peremű,
sárgásbarna edény peremtöredéke (51. kép 6.,
53. kép 3.). M: 4,5 cm, Sz: 3,6 cm, száj Á: kb.
16 cm. Ltsz. 70.156.18. – 7. Kihajló peremű,
sárgásbarna edény, vállán ujjbenyomkodásos
díszítéssel (51. kép 7., 53. kép 4.). M: 4,5 cm,
Sz: 5,4 cm, száj Á: 18 cm. Ltsz. 70.156.19. – 8.

41 HARTYÁNYI–NOVÁKI–PATAY 1968. 10.

42 Balatoni Múzeum ltsz. 70.156.17–29.

55. kép. Miniatűr urna mészbetétes díszítéssel (11. kutatóárok). Ltsz. nélkül

56. kép. Átégett agyagtapasztás darabok őskori objektumokból

Szürke edény enyhén kihajló, lekerekített peremtöredéke (51. kép 8., 53. kép 5.). M: 4 cm, Sz: 5,5 cm, V: 0,8 cm, száj Á: kb. 23 cm. Ltsz. 70.156.20. – 9. Sötétszürke, homokkal soványított edény válltöredéke, belső oldala vörösre égetett (51. kép 9.). M: 5,5 cm, Sz: 5 cm, V: 0,7 cm. Meghatározása: késő bronzkor–kora vaskor. Ltsz. 70.156.21. – 10. Barna, homokkal soványított edény oldaltöredéke hálós díszítéssel (51. kép 10., 53. kép 7.). M: 5,3 cm, Sz: 4,5 cm. Ltsz. 70.156.25. Bár hasonló díszítés a mészbetétes kultúra edényein is előfordul,⁴³ anyaga, soványítása és színe miatt ez a darab valószínűleg a késő rézkori Péceli-kultúrához sorolható.

A domb D-i végében, a dombtető pereme alatti meredek lejtőn, a 11. kutatóárokban egy sziklába vájt, keskeny árkot tártunk fel, amely bizonyára őskori, mivel a fölötte lévő betöltésben és a környékén viszonylag sok bronzkori

kerámia és állatsont került elő.⁴⁴ Leírásuk: 11. Sötétszürke, egyenes peremű öblös tál peremtöredéke, a peremen bevagdosással, a perem alatt kettős árkolással és beszurkálással díszített (52. kép 2., 54. kép 1.). M: 2,6 cm, Sz: 3,1 cm, száj Á: kb. 34 cm. Ltsz. 70.156.67. Analógiáját a Dunántúli mészbetétes kerámia kultúrájának egyik lelőhelyén, a Veszprém–Megyei Kórház V. sírjában előkerült edények között találtuk meg.⁴⁵ – 12. Szürkésbarna tál kissé megvastagított és kihajtott peremtöredéke, a perem alatt kettős árkolással (52. kép 3., 54. kép 2.). M: 2,4 cm, Sz: 3,1 cm, száj Á: 18 cm. Ltsz. 70.156.69. – 13. Szürkésbarna, enyhén kihajló peremű öblös tál peremtöredéke, a perem alatt egy sorban sűrű beszurkálás (52. kép 4., 54. kép 3.). M: 4,7 cm, Sz: 4,2 cm, V: 0,8 cm, száj Á: 11 cm. Ltsz. 70.156.70. Analógiáját több helyről ismerjük: Királyszentistván 4. és 24. sír,⁴⁶ Veszprém–

43 Veszprém–Megyei Kórház VII. sír. Kiss V. 2012. Pl. 52.20, 52.22, 52.23, 52.29.

44 Balatoni Múzeum ltsz. 70.156.66–92.

45 Kiss V. 2012. Pl. 52.6.

46 Bóna 1975. Tafel 216.12, 233.3.

57. kép. Római kori tetőfedő cserepek. Ltsz. 70.156.105.

58. kép. Középkori kerámiatöredékek. 1. Ltsz. 70.156.30. – 2. Ltsz. 70.156.41. – 3. Ltsz. 70.156.44. – 4. Ltsz. 70.156.45. – 5. Ltsz. 70.156.47. – 6. Ltsz. 70.156.48. – 7. Ltsz. 70.156.50. – 8. Ltsz. 70.156.44. – 9. Ltsz. 70.156.52.

Vár.⁴⁷ – 14. Vörösesbarna edény perem- és 2 db oldaltöredéke, díszítése függőleges, bekarcolt kettős vonal, belső felülete fekete (52. kép 9, 11, 12.). A perem M: 6,1 cm, Sz: 6 cm, száj Á: kb. 25 cm; az oldaltöredékek mérete 7,8×6,8 cm és 6,2×4 cm. Ltsz. 70.156.72. Szájátmérője alapján nagyméretű tálhoz tartozó töredékek. Díszítése a dunántúli mészbetétes edényeken is megtalálható.⁴⁸ – 15. Világosbarna edény egyenes, megvastagított peremtöredéke (52. kép 6.). M: 2,8 cm, Sz: 3,5 cm. Ltsz. 70.156.77. – 16. Vékonyfalú, sötétszürke füles korsó kifelé ívelő peremtöredéke; közvetlenül a perem alatt árkolás, alatta függőleges sorban három benyomott kör (52. kép 7., 54. kép 5.). M: 3,6 cm, Sz: 2,6 cm, V: 0,3 cm, száj Á: 8 cm. Ltsz. 70.156.82. A mészbetétes kultúra észak-dunántúli temetőiben gyakran előforduló típus: pl. Szőny–Koponyás,

Királyszentistván lelőhelyen.⁴⁹ – 17. Tölcséres nyakú, tojásdad hasú, sötétszürke, miniatűr urna 3 db összeillő perem- és oldaltöredéke, oldalán kis fülel, jó állapotban megmaradt, gazdag mészbetétes díszítéssel. Nyakán és vállán erőteljes, vízszintes árkolás, az utóbbi fölött és alatt cikk-cakk dísz, a fül fölött két benyomott kör; az apró szalagfülön hosszában árkolás, két oldalán beszurkálás (54. kép 4., 55. kép). M: 6,5 cm, Sz: 4,2 cm, V: 0,3 cm, száj Á: 4 cm. Leltári szám nélkül. Tipikus észak-dunántúli mészbetétes edénytípus. Egyik analógiája: Királyszentistván 8. sír.⁵⁰ – 18. Ugyanebben az objektumban került elő egy barnásszürke, kerámiaüzalékkal soványított edény fenéktöredéke (62. kép 2.). M: 5,4 cm, fenék V: 0,8 cm, fenék Á: 8,3 cm. Ltsz. 70.156.66.

A 6., 9., 12. és 13. kutatóárokban nem objektumhoz, réteghez vagy szinthez köthetően, hanem kevert késő középkori vagy újkori be-

47 KISS V. 2012. Pl. 39.17.

48 Példaként említhetők többek között a Balatongyörök–Bódiskereszt lelőhelyen előkerült edények. KISS V. 2012. Pl. 1, 8–10.

49 BÓNA 1975. Tafel 205.15, 216.13, 217.13.

50 BÓNA 1975. Tafel 218.1.

59. kép. Árpád-kori fazék töredékei. Ltsz. 70.156.55.

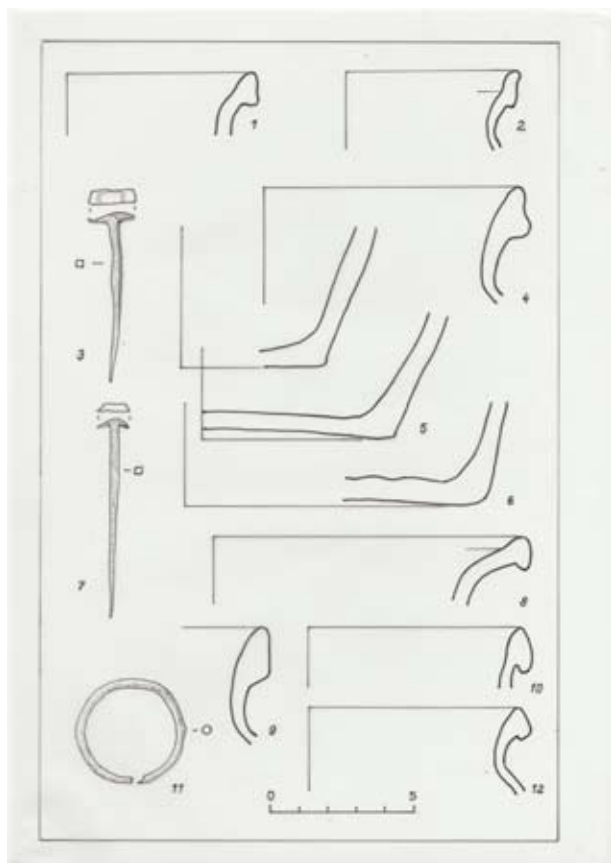

60. kép. Középkori kerámia és vas leletek. 1. Ltsz. 70.156.62. – 2. Ltsz. 70.156.95. – 3. Ltsz. 70.156.115. – 4. Ltsz. 70.156.94. – 5. Ltsz. 70.156.112. – 6. Szög. Ltsz. 70.156.1. – 7. Szög. Ltsz. 70.156.107. – 8. Vaskarika. Ltsz. 70.156.113.

töltésben kerültek elő középső bronzkori kerámiatöredékek.⁵¹ Leírásuk: 19. Egyenes peremű, vastag falú, sötétszürke, foltosan kiegészített edény peremtöredéke, oldalán ujjbenyomkodásos bordadisz (52. kép 10., 53. kép 6.). M: 6,3 cm, Sz: 6,5 cm, V: 1,1 cm, száj Á: 25–26 cm. Ltsz. 70.156.33. – 20. Egyenes peremű, barna tál peremtöredéke, száján bevagdosott díszítéssel (52. kép 1., 53. kép 8.). M: 3,8 cm, Sz: 3,9 cm, V: 0,6 cm, száj Á: kb. 18 cm. Ltsz. 70.156.61. – 21. Vörös edény enyhén kihajló, lekerekített peremtöredéke (52. kép 8.). M: 3,2 cm, Sz: 5,1 cm, V: 0,8 cm, száj Á: kb. 18 cm. Ltsz. 70.156.102. – 22. Kívül barna, belül fekete edény egyenes, lekerekített peremtöredéke (52. kép 5.). M: 2,9 cm, Sz: 5 cm, száj Á: 20 cm. Ltsz. 70.156.103.

51 Balatoni Múzeum ltsz. 70.156.33–40, 70.156.56–57, 70.156.59–61, 70.156.63, 70.156.96–104, 70.156.114.

A régészeti topográfia szerzőinek meghatározásával ellentétben a lelőhely őskori leletanyagában nem találtunk a kora bronzkori Kisapostagi-kultúrához tartozó kerámiát, a Szentmihály-dombon a legkorábbi településnyomok a középső bronzkori Dunántúli mészbetétes kerámia kultúrájának emlékei. Elképzelhető, hogy néhány díszítetlen edénytöredék a kora bronzkorra keltezhető, és van egy kerámiatöredékünk, amely a Péceli-kultúra kései szakaszából származik. Szórványként késő bronzkori–kora vaskori cserép is előkerült. Ezeknek a régészeti korszakoknak az emlékei a környéken másutt is megtalálhatók: Balatonyörök–Bódiskereszt lelőhelyen a Dunántúli mészbetétes kerámia népességének urnatemetője (6/9. lelőhely), Vonyarcvashegyen a Pintér-villánál (55/1. lelőhely) szórványosan a Péceli-kultúra kerámiái, Vonyarcvashegy–Fiszkútnál (55/3. lelőhely) bronzkor végi–kora vaskori cserepek.

61. kép. Középkori kerámia és vas leletek. 1. Ltsz. 70.156.30. – 2. Ltsz. 70.156.41. – 3. Ltsz. 70.156.1. – 4. Ltsz. 70.156.44. – 5. Ltsz. 70.156.58. – 6. Ltsz. 70.156.54. – 7. Ltsz. 70.156.107. – 8. Ltsz. 70.156.115. – 9. Ltsz. 70.156.55. – 10. Ltsz. 70.156.62. – 11. Ltsz. 70.156.113. – 12. Ltsz. 70.156.95.

A Szentmihály-dombon 1900-ban egy késő bronzkori bronz sarlót találtak.⁵²

A 4., 6., 9., 10., 13. és 14. sz. kutatóárkokban római kori tetőcserep töredékek is előkerültek (57. kép). Ezek a 6. és a 14. kutatóárkokban a középkori kerítőfal tetején és a falomladék között voltak, több darab törésfelületén középkori habarcs volt megfigyelhető, tehát minden bizonynyal a középkori falhoz használták fel ezeket másodlagosan, építőanyagként. Egyes darabokon mérhető volt az eredeti vastagság: 2,1–2,6 cm, de vastagabb (3–3,2 cm), illetve vékonyabb (1,6 cm) töredékek is előfordultak. A peremes tegulák peremének M: 4,7–5,6 cm, Sz: 2,5–4

62. kép. 1. Középkori edény fenéktöredéke. Ltsz. 70.156.58. – 2. Bronzkori edény fenéktöredéke. Ltsz. 70.156.66.

cm.⁵³ Római kori épületnek a dombtetőn nem volt nyoma, a tetőcserepeket máshonnan hozták ide. Erre számos lehetőséget nyújtottak a környékbeli római lelőhelyek: Balatonyörök 6/3., 6/10. lelőhely, Vonyarcvashegy 55/4. lelőhely.

Ahogy a fentiekben is említettük, a Szent Mihály kápolna belsejében nem kerültek elő korhatározó tárgyak. A kerítőfal kutatása során, másodlagos helyzetben meglehetősen szerény mennyiségű középkori kerámiatöredéket találtunk, ezek mindössze 25 leltári tételt tesznek ki (58–61. kép, 62. kép 1.). Közülük azokat a tárgyakat ismertetjük, amelyek segítséget nyújthatnak a keltezéshez.

1. Barnásszürke fazék kihajló, megvastagított és laposra visszanyomott, galléros közelálló peremtöredéke; homokkal soványított, korongolt (58. kép 1., 61. kép 1.). M: 2,1 cm, Sz: 6,1 cm, száj Á: 13 cm. Előkerülési hely: 4. kutatóárkok. Ltsz. 70.156.30. A kőszegi vár ÉK-i udvarában, a 4. rétegnek a 13. század második felére keltezhető leletanyagában, az ÉK-i udvar 13–14. századi 2/a. rétegében, valamint az É-i udvar 9. rétegében kerültek elő hasonló típusú peremmel rendelkező edények.⁵⁴ A budai domonkos kolostor 13. századi rétegéből ismerünk egy hasonló peremprofilú és azonos száj-

⁵³ Balatoni Múzeum ltsz. 70.156.32., 70.156.65., 70.156.105., 70.156.108–110.

⁵⁴ HOLL 1992. 27–28, 45. kép 1, 7, 46. kép 2–3, 50. kép 6, 72. kép 6.

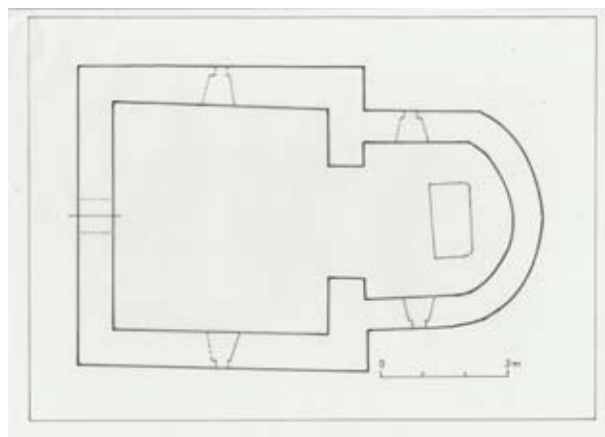
⁵² BAKAY-KALICZ-SÁGI 1966. 37–39, 172–173.

átmérőjű fazekat.⁵⁵ Terei György rendszerezésében ez a profiltípus inkább az alul csücskösödő, kihajló, tagolt peremek közé sorolható, mint a gallérosakhoz.⁵⁶

2. Barnásszürke fazék kissé kihajló, enyhén megvastagított és visszanyomott, szalagszerű peremének töredéke; homokkal soványított, korongolt (58. kép 2., 61. kép 2.). M: 2,5 cm, Sz: 3,2 cm, száj Á: 12 cm. Előkerülési hely: 6. kutatóárok. Ltsz. 70.156.41. A kőszegi vár ÉK-i udvarának 13–14 századi 2/a. rétegében, az É-i udvar 13. századi 9. rétegében, valamint a palotának a 13. század második felére keltezhető 7–8. rétegében találtuk meg ennek a peremtípusnak az analógiáját.⁵⁷ A budai várpalotában a 13. század második felére keltezhető veremben volt egy hasonló peremű barna fazék.⁵⁸ A pápai Fő tér ásásán, a 13–14. századi 1. rétegben kerültek elő hasonló edényperemek. Ezt a típust Herbst Anna a galléros peremek közé sorolja.⁵⁹

3. Barna fazék perem- és fenéktöredéke (2 db). A perem kihajló, megvastagított, hasonló a 30. leltári számúhoz, a perem alsó része annál vastagabb. Homokkal soványított, korongolt, törésfelülete szürke (58. kép 3, 8., 61. kép 4.). Peremtöredék: M: 3,5 cm, Sz: 3,5 cm, száj Á: 18 cm. Fenéktöredék: M: 6,1 cm, Sz: 5,1 cm, fenék Á: 10 cm. Előkerülési hely: 6. kutatóárok. Ltsz. 70.156.44. A kőszegi vár ÉK-i udvarának 13–14 századi 2/a. rétegében fordult elő egy hasonló peremprofil.⁶⁰ A pápai Fő tér 13–14. századi leletanyagában a galléros peremek között közölték ezt a megvastagított, de nem lehajló típust.⁶¹

4. Barnásszürke edény oldaltöredéke, sűrű, vízszintes hornyolással díszített, homokkal soványított, korongolt (58. kép 6.). M: 4 cm, Sz: 3,4 cm. Előkerülési hely: 6. kutatóárok. Ltsz. 70.156.48. Keltezés: 15. század.

63. kép. A Szent Mihály kápolna I. és II. periódusának alaprajza

5. Szürke edény fenéktöredéke, szemcsés homokkal soványított, durva felületű, korongolt (58. kép 9.). M: 3,3 cm, Sz: 5,5 cm, fenék Á: 9 cm. Előkerülési hely: 6. kutatóárok. Ltsz. 70.156.52. Keltezés: 14–15. század.

6. Sötétszürke, helyenként vöröses edény fenéktöredéke, szemcsés homokkal soványított, durva anyagú, kézi korongon készült (61. kép 6.). M: 3,5 cm, Sz: 8 cm, fenék Á: 21 cm. Előkerülési hely: 6. kutatóárok. Ltsz. 70.156.54. Keltezés: 13–14. század.

7. Vörösesbarna fazék 28 db töredéke: 1 db perem, 1 db nyaktöredék, 9 db oldaltöredék az edény felső részéből, nem illeszthető össze a 17 db töredékből összeragasztott alsó résszel. A perem kihajló, megvastagított, szalagszerű. A fazék oldalán egymástól távol három körbefutó árkolás. Homokkal soványított, korongolt (59. kép, 61. kép 9.). Perem M: 3,5 cm, Sz: 2,5 cm, száj Á: kb. 16 cm. Az összeállított alsó rész M: 8,5 cm. Fenék Á: 14 cm. Előkerülési hely: 6. kutatóárok. Ltsz. 70.156.55. Keltezés: 13. század.

8. Szürkés vörösesbarna edény fenéktöredéke, apró kavicsos, szemcsés homokkal soványított, kézi korongon készült, foltosan kiégetett (61. kép 5., 62. kép 1.). M: 4,2 cm, Sz: 11,9 cm, fenék Á: 13,5 cm. Előkerülési hely: 8. kutatóárok. Ltsz. 70.156.58. Keltezés: 13–14. század.

9. Vörös fazék kihajló, megvastagított, galléros peremtöredéke, homokkal soványított, korongolt (60. kép 1., 61. kép 10.). M: 1,8 cm, Sz: 4,2 cm, száj Á: 15 cm. Előkerülési hely: 9. kutatóárok. Ltsz. 70.156.62. A kőszegi vár É-i

55 GYÜRKY 1981. 8. t. 2.

56 TEREI 2016. 5. kép 2.

57 HOLL 1992. 50. kép 10, 23–24, 72. kép 7, 74. kép 13.

58 HOLL 1963. 69. kép 3.

59 HERBST 2016. 4. 5. 1, 2, 4, 13. t. 7.

60 HOLL 1992. 50. kép 27.

61 HERBST 2016. 13. t. 7.

udvarának 13. századi 9. rétegében került elő hasonló profilú fazék.⁶² A Pomáz határában fekvő középkori Sencse falu terepbejárása során gyűjtöttek egy hasonló peremkiképzésű, a 14–15. századra keltezett edénytöredéket (23/8. lelőhely).⁶³ Terei György rendszerezése szerint az Árpád-kori Kána faluban is előfordultak hasonló galléros peremű edények.⁶⁴

10. Kívül szürke, belül vörös edény oldaltöredéke többsoros fogaskerek díszítéssel (60. kép 4.). M: 2,3 cm, Sz: 1,7 cm. Előkerülési hely: 11. kutatóárok. Ltsz. 70.156.94. Keltezés: 13. század.

11. Sárgásszürke fazék kihajló, megvastagított, galléros peremtöredéke, a perem alul nem lekerekített, hanem levágott. Szemcsés homokkal soványított, korongolt (60. kép 2., 61. kép 12.). M: 2,5 cm, Sz: 3,5 cm, száj Á: 15 cm. Előkerülési hely: 11. kutatóárok. Ltsz. 70.156.95. A kőszegi várban a 13. század második felére keltezhető rétegekben, az ÉK-i udvar 4. rétegében és a palota belsejében a 7–8. rétegben, valamint az ÉK-i udvar 13–14. századi 2/a. rétegében kerültek elő hasonló peremkiképzésű fazekak.⁶⁵

12. Sötétszürke, jól iszapolt, korongolt, redukált égetésű korsó oldaltöredéke (60. kép 5.). M: 6 cm, Sz: 5 cm. Előkerülési hely: 16. kutatóárok. Ltsz. 70.156.112. Keltezés: 15–16. század.

13. Szürkésbarna fazék kihajló, megvastagított, szögfejszerű profilú peremtöredéke. Szemcsés homokkal soványított, korongolt, töréselfülete szürke (60. kép 3., 61. kép 8.). M: 3 cm, Sz: 6,4 cm, száj Á: 23 cm. Szórvány lelet. Ltsz. 70.156.115. A Vas megyei Besenyő településen a 13. század második és a 14. század első felére keltezhető kerámiaanyagban kerültek elő hasonló peremű fazekak.⁶⁶ Terei György rendszerezésében az alul csücskösödő, kihajló, tagolt peremek között találunk analógiákat.⁶⁷ A pápai Főtéren feltárt Árpád-kori kerámiák

szögfejperemeiről közölt típusábrát Herbst Anna.⁶⁸

Az ismertetett középkori kerámiaanyag kis esetszámú, ezért statisztikai elemzésre nem alkalmas. Látható azonban, hogy jellegét tekintve meglehetősen egységes. A leletanyag nagyobb részére jellemzők a vörösre, barnára és szürkésre, valamint ezek árnyalataira égett agyagból készült, kavicsos-szemcsés homokkal soványított, korongolt, galléros, szalagszerű vagy szögfej peremű edények, melyek az analógiák alapján a 13. század második–14. század első felére keltezhetők. (Meg kell jegyezzük, hogy a kőszegi vár anyagában talált analógiák főként fehér kerámiák, de előfordulnak vörös és barna edények is.) A Szentmihály-dombon a korabeli típusok közül teljesen hiányzik a fehér és az osztrák kerámia. A technikai jellegzetességek alapján az edényeket helyi, falusi mesterek termékeinek tarthatjuk. A kevésbé jól keltezhető oldaltöredékek között vannak későbbi, 15–16. századi darabok is.

Szent Mihály arkangyal tiszteletére szentelt középkori templom a Szentmihály-dombon

A Szent Mihály kápolna közvetlenül a domolomit sziklafelszínre épült, törtkő falazással. A falkutatás és a régészeti ásatás eredményei egyértelművé tették, hogy a templom nem a 18. században, hanem 1622 előtt, valamikor a középkor folyamán épült. Kutatásaink tisztázták a középkori templom alaprajzi rendszerét (63. kép). A négyzetes hajóhoz ívelt záródású, nyújtott szentély csatlakozik. Az épület teljes H: 10,95 m; a templomhajó H: 6,80 m. A hajó szélessége néhány cm-rel meghaladja hosszmetétét: Sz: DK-i végén 7,0 m, ÉNy-i (szentély felőli) végén 7,15 m. A hajó belső H: 5,08 m, belső Sz: (DK-en) 5,35 m, (ÉNy-on) 5,30 m. A hajó falvastagsága 0,85 m, DNy-i oldalfalának vastagsága a szentély felőli végén 1,0 m, ebből adódik, hogy a belső falsík ezen az oldalon enyhén ívelt. A középkori diadalív falpillérei kb. 50 cm-rel ugrottak ki a szentély oldalfalától, szélességük 0,85 m. A diadalív nyílása a lábazatnál 2,60 m, tehát lényegesen szűkebb a 19. száza-

62 HOLL 1992. 72. kép 15.

63 DINNYÉS–KÖVÁRI–LOVAG et al. 1986. 194.

64 TEREI 2016. 6. kép 2, 7.

65 HOLL 1992. 44. kép 2, 50. kép 1, 74. kép 1.

66 KOLLER 2016. 8. kép 1–2.

67 TEREI 2016. 5. kép 2.

68 HERBST 2016. 13. t. 6.

dinál. A szentély H: 4,15 m, Sz: 5,10 m; belső H: 3,50 m, belső Sz: 3,60 m. A szentély falvasztagsága 0,75 m. A szentély záródása nem teszi ki félkört, hanem csak 130°-ot – ami a teljes körívnek valamivel több mint egyharmad részét teszi ki, tehát nem nevezhető félkörívesnek – innen egy-egy egyenes falszakasz kapcsolja a hajóhoz. A körív sugara 2,80 m, tehát a kör átmérője 50 cm-rel szélesebb, mint a szentély szélessége.

A bejárat helyére abból tudunk következtetni, hogy sem a falkutatás, sem az ásatás nem találta nyomát az oldalfalakon, tehát a hajó teljesen lebontott DK-i homlokzati falán kellett lennie. A falkutatás napvilágra hozta a hajó két oldalfalán elfalazott régi ablaknyílásokat, amelyek a szentély ablakaival együtt az 1622-es építkezés során készültek (II. periódus). Meg kell jegyezzük, hogy a halászkok megmenekülését ábrázoló festményen a templom 1622 és 1870 közötti állapota látható, a hajó oldalfalán egyetlen, viszonylag nagy, íves záródású ablakkal (7. kép). Nem tudjuk, hogy a középkori I. periódus ablakai hol helyezkedtek el, kiosztásuk valószínűleg eltért a 17. századi állapottól, bár lehetséges, hogy a szentély ÉK-i falán a középkori ablak is ugyanezen a helyen volt. Az épület külső falán sajnos nem történt erre irányuló falkutatás.

Az 1622-esnél korábbi, középkori vakolatréteget több helyen is megtaláltuk a falak alján a szentélyben, a hajó ÉK-i falán belül és kívül, valamint az oltár mensáján. A középkori öntött habarcspadlónak két részlete megmaradt a hajó ÉK-i felében, összesen kb. 2,6 m²-nyi területen. A habarcspadló csatlakozik a diadalív ÉK-i pillérének alapozásához, tehát azzal egykorú.

Az épület tájolása a középkori szokásoktól eltérően ÉNy-i, 39°-kal tér el É-től.⁶⁹ Ennek a rendellenességnek a terepadottság lehet az oka, ugyanis az ÉNy–DK irányú, ovális, keskeny

69 Keszthelyi Sándor és Keszthelyiné Sragner Márta 1083 középkori templom tájolását mérték meg egységes csillagászati módszerrel, és arra az eredményre jutottak, hogy az épületek 97%-ának irányítása a 66–77 fokos szögtartományba esik, azaz a keleti iránytól kissé észak felé tér el, és ettől a tartománytól mindössze 1,5–1,5% tér el észak, illetve dél felé. Északnyugati tájolású középkori templomot nem találtak. A Szent Mihály kápolna nem szerepel kataszterükben. KESZTHELYI–KESZTHELYINÉ SRAGNER 2012. 4.

64. kép. A templombelső a helyreállítás után (2012)

dombtetőn nehezen lehetett volna elhelyezni egy K-i tájolású épületet, merőlegesen a plató irányára. A dombtető viszonylag sík felülete a templomnál a legszélesebb, kb. 15 m, innen mindkét irányban keskenyedek, alig éri el a 10 m-t (50. kép).

Az épület külső megjelenésében kevésbé vehető észre a középkori eredet, pedig falai középkoriak, és alaprajza szerint a román kori templomépítészet emléke. Román kori falusi templomaink között a négyzetes vagy közel négyzetes hajó és a nyújtott félköríves szentély viszonylag ritka alaprajzi jellegzetesség. Arányait, méretét és szentélye kialakítását tekintve igen hasonló a Tolna megyei Sióagárd–Kőhányás-dűlőben légi fotó segítségével felmért Árpád-kori templom. Hajója csaknem négyzetes, szentélye nyújtott, a félkörívnel szélesebb ívvel záródik, melyet egyenes falszakaszok kapcsolnak a hajóhoz, diadalíve kiugró falpillérekre épült. Méretei: H: kb. 11 m, Sz: kb. 6 m, a hajó H: kb. 6 m, a diadalív nyílása kb. 3,8 m.⁷⁰ A Békés megyei Fövenyes Szatmári Imre által feltárt III. periódusa a 14. században épült egyhajós, egyenes szentélyzáródású templom, melynek hajója szintén négyzetes, diadalívének kiugró falpillére volt; az épület H: kb. 15,2 m, ebből a hajó 9,4 m, a hajó Sz: 9,6 m, a diadalív nyílása kb. 3,4 m.⁷¹ Békés megyében a 33 ismert középkori falusi templom közül 8 templom diadalívénél találtak falpillér alapozást.⁷²

70 K. NÉMETH 2015. 147, 98. kép.

71 SZATMÁRI 2005. 113 – 114, 11. kép 3.

72 SZATMÁRI 2005. 43.

A Nyugat-Dunántúlon is ritkák a négyzetes hajójú késő román falusi templomok. Köztük említhetjük a félköríves szentélyű dobronhegyi kápolnát, az egyenes szentélyzáródású egregyi és zalabesenyői templomot, valamint a patkóíves szentélyű kisbucsei templomot.⁷³ Kiugró falpillérre alapozott diadalívet viszonylag sok templomnál találunk, az ismert alaprajzok mintegy negyedrészen. A Szent Mihály kápolnáéhoz hasonló, szűk nyílású diadalíve van Becsehely–Pola Mindenszentek templomának (2,4 m), mely a 13. század közepén épült, az egregyi Szent Katalin templomnak (2,4 m), Zalaegerszeg–Csácsbozsok r.k. temploma 13. századi periódusának (2 m).⁷⁴ A Szent Mihály templom alaprajzával több szempontból formai hasonlóságot mutat a Látrány–Rádpusztán álló középkori templomrom 13. századra keltezhető I. periódusa, melynek nyújtott félköríves szentélye volt, amit a régészeti kutatást végző Éri István félellipszis alakúnak ír le; a diadalív kiugró falpillérre épült, nyílása 3,2 m; az épület fő méretei is hasonlóak, H: 11,5 m (ebből a téglalap alakú hajó kb. 7,5 m), a hajó Sz: 7 m.⁷⁵

Az építés korának *terminus ante quem*-je a szentély freskóján látható 1622-es évszám. A festett középkori vakolatréteg, a diadalív falpillérei, a habarccspadló és az alaprajzi forma arról tanúskodnak, hogy az I. periódus ennél jóval korábbra keltezhető, valószínűleg a 13. század végére vagy a 14. század első felére. A templom belsejében a feltárás során nem került elő az építés korára utaló régészeti lelet, és tekintettel a csupasz sziklára való építkezésre, az építési réteg is hiányzott. (Ha volt is ilyen, azt az 1870-i építkezés elpusztította.) A kerítőfalat feltáró kutatóárkokban főként 13–14. századi kerámiatörédek kerültek elő kevert rétegben, tehát valószínű, hogy a kerítőfal alapozásával áttörtek egy korábbi középkori szintet. Ebből arra lehet következtetni, hogy a bronzkor után először az Árpád-kor végén vagy a 14. században keletkezett egy új kultúrréteg a dombon, talán éppen a templomépítéssel összefüggésben.

73 VALTER 2004. 47, 50, 57, 87. ábra.

74 VALTER 2004. 138, 146, 169–170., 34, 50, 84. ábra; CZEGLÉDY et al. 1967. 4. kép.

75 ÉRI 1967. 185–186, 3. kép; VALTER 2004. 60. ábra.

A templom építési korának keltezéséhez bizonyára több adat állna rendelkezésünkre, ha a 17. századi falfestés alatti, korábbi vakolatréteget is fel lehetett volna tární. Tekintettel arra, hogy a műemléki helyreállításkor az 1622-re keltezett falképet mindenképpen meg kellett tartani (64. kép), legfeljebb az oltár mensájának oldalfalain lett volna lehetőség nagyobb felületen a középkori vakolat kibontására.

A templom védőszentje, Szent Mihály arkangyal a legnagyobb tiszteletnek örvendő szentek közé tartozott a középkori Magyarországon, Szent László kötelező ünnepet rendelt el számára. 86 helység kapta a nevét Szent Mihálynak szentelt templomáról, ezen kívül több mint kétszáz Szent Mihály egyházzal van tudomásunk.⁷⁶ Kovács Béla 2490 középkori patrocíniumot gyűjtött össze Magyarországon, ebből 735 dunántúli. Kimutatása szerint a középkori templomok névadásában a legkedveltebbek a kötelező egyházi ünnepek szentjei. Szent Mihály arkangyal az egyházak ötödik leggyakoribb névadója, az egész országban 165, a Dunántúlon 41 templommal.⁷⁷ A Szent Mihály templomcím gyakori előfordulása Zala megye helységneveiben azt mutatja, hogy vidékünkön különösen népszerű szent volt. Ez összefügghet azzal, hogy Zala megye a veszprémi püspökséghez tartozott, melynek Szent Mihály volt a védőszentje. A forrásadatok szerint a szomszédos középkori falunak, Babócsának, más néven Vonyarcnak is Szent Mihály arkangyal tiszteletére szentelt temploma volt, mely először 1335-ben szerepel az oklevelekben, amikor Karmacsi Pál fia Mihály és fiai az itteni birtokrészüket a Szent Mihály arkangyal egyház patronátusának részével 40 márkáért eladják Barlagi Pető mesternek és testvéreinek.⁷⁸ Balatongyörök keletelt, félköríves szentélyzáródású, klasszicista római katolikus templomát is Szent Mihály arkangyal tiszteletére szentelték, 1831–1833-ban épült

76 MEZŐ 1996. 166, 210, 225. Szent Mihályon kívül a középkori Magyarországon a leggyakoribb patrocíniumok: Szent Miklós, Szent Márton, Szent György, Szent Péter, Mindszent, de Szűz Mária tisztelete ezeket a szenteket is megelőzi, kb. 600 egyházat ajánlottak oltalmába.

77 KOVÁCS 1990. 408, 410, 415, I–II. táblázat.

78 MNL OL DL 91268.; KRISTÓ–MAKK 2004. 753. sz. 340–341.; ZALA OKLT. I. 212. sz. 313–315.

egy korábbi, 1715-ben emelt templom falainak felhasználásával.⁷⁹ Ez a 18. századi templom valószínűleg a falu középkori templomának helyére épült, esetleg a középkori falak felhasználásával, Koppány Tibor is a Balaton északi partján a 18. század első felében újjáépített középkori templomok közé sorolja.⁸⁰ A régészeti topográfia szerzői szerint a középkori Győrök falu Balatonyörök belterületén kereshető – bár erre régészeti bizonyítékot nem találtak,⁸¹ – vagyis a római katolikus templom is, és titulusa is lehet középkori eredetű. Mindez azonban egyelőre csak feltételezés, mivel a templomban – tudomásunk szerint – nem folyt építéstörténeti kutatás.

A Szent Mihály kápolna is valószínűleg eredeti patrocíniumát viseli. Bálint Sándor – már a falkép-kutatás eredményeinek ismeretében – a Szent Mihály-kultusz európai példái nyomán a *Szentmihályhegyet* a védőszent középkori kultuszhelyének tartja, arra hivatkozva, hogy remetek is megtelepedtek ott, és miattuk megnőtt a hegy iránt való tisztelet.⁸² Bontz József, Keszthely város történésze szerint ez a tisztelet abban nyilvánult meg, hogy még a távolabb lakók közül is sokan rendelkeztek úgy, hogy végső nyughelyük a dombon lévő temetőben legyen.⁸³ Bontz szerint a remetek a keszthelyi ferences szerzetesek közül kerültek ki – négy remete nevét is közli –, lakásuk a domb K-i oldalán állt. (Lehetséges, hogy az ő házukat ábrázolja a halászok legendájának festménye. Az I. katonai felmérésen is látható egy téglalap alaprajzú, kis épület a kápolna mögött.⁸⁴) A ferences remetek megtelepedése a 18. század végére tehető, amikor II. József megszüntette a rendet, és néhány évvel később, 1796-ban a ferences szerzetesek végleg elhagyták a keszthelyi rendházat. I. Fe-

renc király rendeletére 1802 után a premontrei kanonokrend vette át a kolostor épületét.⁸⁵ A 19. század első harmadában, Kisfaludy Sándor látogatásai idején már nem laktak remetek a Szentmihály-dombon. A keszthelyi ferencesek viszontagságos történetük során egyszer már korábban is arra kényszerültek, hogy elhagyják a kolostort. 1552-ben a török veszély miatt többen a szomszédos hegyekbe, erdőkbe vonultak.⁸⁶ A Szentmihály-dombra először 1570 után költözhetek ferences remetek, amikor a dombon lévő kis erődítmény romos lett, és a romok között verhetek tanyát.⁸⁷ Esetünkben tehát a remetek megjelenése későbbi fejlemény, nem hozható kapcsolatba a kápolna létesítésével, a 40 halász legendájának elterjesztésében azonban lehetett szerepük.

A Szent Mihály kápolna településtől távol, különálló sziklaszigeten épült – melyet a középkorban még víz vett körül –, Győrök központjától 1,6 km-re, a dombtól É-ra lévő vonyarcvashegyi középkori falutól (55/1. lelőhely) 800 m-re. A terepen való elhelyezkedése alapján nem valószínű, hogy a középkor folyamán bármelyik település lakossága rendszeresen misézésre vagy/és temetkezésre használta volna. A 18. század elején temetkeztek először a templom szentélyébe – bizonyára a kegyúri család tagjai –, és a domboldalon lévő temető is ez után létesülhetett. Ha bár kiderült, hogy a templom felépülése nem a 40 halász szerencsés megmenekülésének következtében történt, a legenda és a róla készült festmény mégis fontos információt tartalmaz a templom és a domb kultikus jelentőségére vonatkozóan. A bajba jutott halászok a sziklaszirtre épült, a Balatonon messziről látszódó templom védőszentjéhez, Szent Mihályhoz fohászokodtak, aki a víz fölött lebegve tartotta távol a gonoszt, és megmentette őket a pusztulástól. Bálint Sándor magyarázata elfogadhatónak látszik, valóban a hazai Szent Mihály-kultusz középkori emlékeről lehet szó, melynek közvetlen feladata a vízen járók és a közeli szőlőhegyek védelme lehetett.⁸⁸ Egy ilyen kultuszhely létesítése valószínűleg egy

79 Balatonyörök, Kossuth u. 3. Magyarország műemlékjegyzéke 4985. sz. ZALA MŰEML. 2006. 12.; BONTZ 1896. 162.; NÉMETH 1979. 54.; SCHEMATISMUS 1909. 32.; KOPPÁNY 1993. 162.

80 KOPPÁNY 1993. 44. Bálint Sándor a balatonyöröki Szent Mihály templom patrocíniumát hódoltság utáninak tartja. BÁLINT 1977. 314.

81 BAKAY-KALICZ-SÁGI 1966. 39.

82 BÁLINT 1977. II. 311.

83 BONTZ 1896. 165.

84 EKF Col. 7. Sec. 20.

85 BONTZ 1896. 212–214, 223–224.

86 BONTZ 1896. 207.

87 EKLER 2000. 45.

88 BÁLINT 1977. II. 311.

püspökség vagy apátság nevéhez fűződik, esetünkben elsősorban a veszprémi püspökségre gondolhatunk.

A templomot övező fal

Az ovális dombtető szélén, a templomtól ÉK-re, K-re és DK-re 124 cm széles, apró törtkőből falazott késő középkori kerítőfal maradványait tártuk fel (33. kép). Ez a falszakasz a középkori templom K-i sarkától ÉK-re 10,50 m-re kezdődik, DK felé tart, és a templomtól mintegy 24 m-re befordul DNy felé. A dombtetőnek ezen a legmagasabb részén a kerítőfal folytatását nem találtuk meg, bizonyára azért, mert a maradványok teljesen lekoptak. Itt a sziklát igen vékony humuszréteg takarja, a 6. és a 14. kutatóárokban csak egy sor kő maradt meg a közvetlenül a sziklára épített falból. A plató másik végében, a templomtól ÉNy-ra sem találtunk falnyomot, ha volt is, itt szintén lekophatott a csupasz szikláról. Az is lehetséges, hogy ebben az irányban a templomtól távolabb kell keresni a fal végződését. A templom oldalfalától ÉK-re a dombtető pereme teraszos, itt a falaknak egészen a szikláig mélyedő alapozásárkot ástak a 0,90–1,10 m vastag köves humuszrétegbe (4. és 8. kutatóárok). Ezen a teraszos részen az újkori temető miatt nem lehetett kutatóárkokkal tovább követni a falat. A feltárt falszakasz két végpontja között jelentős, kb. 2,50 m-es szintkülönbség mutatkozik.

A fal építésmódjából, szélességéből és az erőteljes alapozásból arra lehetett következtetni, hogy nem egyszerűen a templom kerítésfaláról van szó, hanem a dombtetőt övező erődítésfalról, amelynek alaprajza a dombtető alakjának megfelelően ovális lehetett. A feltárás a feltételezhető alaprajznak kb. egynegyedét, 28 m hosszú részét hozta felszínre. A domb oldalában a templomtól DNy-ra, ÉNy-ra és É-ra nem történt régészeti kutatás. A dombtető DNy-i oldalán a színtezéses felmérés szerint kirajzolódik egy 97,00–97,50 m közötti szintvonal, mely a templommal párhuzamosan fut (50. kép), lehetséges, hogy a fal folytatását valahol itt kell keresni.

A feltárt falak valószínűleg azonosíthatók az 1556 és 1569 között többször említett Györök várával, melyet a Veszprém megye régészeti to-

pográfiája szerzői is erre a dombra valószínűsítettek, tekintettel arra, hogy Balatonyörök és Vonyarcvashegy területén ezen a lelőhelyen kívül sehol másutt nem találták nyomát várak vagy erődített helynek.⁸⁹

A templomhoz hasonlóan a kerítőfal keltezésére sem áll rendelkezésünkre közvetlen régészeti bizonyíték, a középkori kerámiatöredékek nem bolygatatlan rétegben, hanem másodlagos helyzetben kerültek elő. A jelenleg ismert régészeti adatok nem elegendők a fal építési korának pontos meghatározásához.

A kerítőfal kutatása során több helyen kerültek elő sziklába vágott sírgödrök részletei és szórvány embercsontok. Egyes helyeken igazolható, hogy ezek későbbiek a kerítőfalnál, és így a vashegyiek újkori temetőjéhez tartoznak (2., 11., 13., 16. kutatóárok). A 10. és a 16. kutatóárokban, újkori építési törmelékkel kevert betöltésben voltak embercsontok is. Megfigyeléseink szerint az 1870-i építkezés során a dombtetőn tereprendezés történt, melynek során megszüntettek régi sírokat, és a kisebb-nagyobb mélyedéseket a sírokból kikerült földdel és építési törmelékkel feltöltötték. A 6. kutatóárokban megfigyelt rétegek tanúsága szerint így kerülhetett ilyen feltöltés a kerítőfalra kívülre.

Lehetséges, hogy a dombot a középkor folyamán is használták temetkezésre, de az ásatáson ennek bizonyítékai nem kerültek elő. Az ásatás során 2 db késő középkori vasszög került elő másodlagos helyzetben: a templom hajójában, a téglapadló alatt, illetve a 13. kutatóárokban,⁹⁰ koporsószögnek is tarthatók, de ezeket a tárgyakat bármilyen más célra is használhatták. Ha volt a középkorban is temető a dombon, az a humuszos-köves talajú domboldalon kereshető, ahol azonban nem volt mód ásatásra, mivel itt terül el a vashegyiek 19–20. századi temetője.

Györök történeti adatai

Györök a 14. század végétől Hegyesd vár tartozéka volt, középkori története így összefonódott a vár és a hegyesdi uradalom történetével. Az alábbiakban ismertetjük a középkori

89 BAKAY-KALICZ-SÁGI 1966. 173.

90 Balatoni Múzeum ltsz. 70.156.1., 70.156.107.

Győrök falura és a 16. századi Győrök várára vonatkozó forrásadatokat.

A *Győrök* puszta személynévi helynév, a *György* személynévnek lerövidült *Györ* változata *-k* képzővel.⁹¹ A település a 17. század végétől 1902-ig a *Meszes-Győrök* nevet viselte, a II. és a III. katonai felmérésen is ezen a néven szerepel.

Győrök az almádi bencés monostor 1121. évi alapítólevelében fordul elő először. Az oklevél megírása II. István király parancsára történt, benne Bánd fia *Ogiuz* (Atyusz) rendelkezik az atyja kívánságára az egyházra hagyott javak általa örökölt fele részéről, valamint a saját adományairól. Saját birtokai közül a felsorolásban a harmadik *predium Guro*, melyben Atyusz 4 szolga mansiót 2 ekével, 6 szőlőt ugyanannyi szőlőművessel, továbbá 300 juhot adományoz a monostornak. A *predium* határa a Balatonnál kezdődik és egyenesen Ádám faluig (*usque ad villam Adam*) tart, innen egy hegy tetejéig megy, melyet nagy erdő borít. Ezzel a *prediummal* pontosan szemben, a Balatonon túl van *Byren* (Berény) falu, ahol az alapító szőlőművelő libertinusok (szabadosok) mansióit adja az egyháznak.⁹² Az oklevelet közreadó Szentpétery Imre szerint *Guro* a Somogy megyei Győrökkel – a mai Szőlősgyőrökkel – azonosítható.⁹³ Holub József ezzel szemben *Gurot* a Balaton északi partján fekvő, Zala megyei Győrökkel (Balatongyőrökkel) tartja azonosnak, mivel a határjárás szerint éppen szemben van Berénnyel (Balatonberénnyel).⁹⁴ Szőlősgyőrök nem közvetlenül a Balaton-parton van, és bár a közelében több Berény is található (Pusztaberény, Kisberény), ezek a tónak ugyanazon a D-i partján vannak, nem a túlsó parton.

Győrök következő okleveles említése IV. László király 1275. július 27-én kelt oklevelében maradt ránk, ebből megtudjuk, hogy a király a *Peech* (Péc) nembeli Mark comes fia Mark comesnek adja Jurk faluért cserébe az

udvarnokok Zala megyei Pazaka földjét. Jurk Győrökkel azonosítható.⁹⁵ 1275-ig tehát Győrök a Péc nemzetség zalai ágának birtoka volt, és ekkor csere révén lett királyi birtok. Nem tudjuk, hogy mikor került ki az almádi monostor birtokai közül. Meg kell említenünk, hogy a szomszédos Vállus falu, amely szintén szerepel az 1121. évi alapítólevelében – Atyusz mostohaanyja, Gyönyörű úrnő adta a monostornak a saját lelki üdve érdekében –, 1256-ban még az almádi monostoré volt,⁹⁶ majd a 14. század végétől Győrökkel együtt a hegyesdi vár tartozéka, és birtokosaik hosszú időn keresztül azonosak.

Hegyesd várat az Atyusz nemzetség építette a 13. század második felében. A nemzetség kihalása után birtokai visszaszálltak a királyra, így Hegyesd is. 1329 és 1342 között többször szerepel a forrásokban Vörös Bánd mester hegyesdi királyi várnagy.⁹⁷ 1377-ben I. Lajos király Hegyesdet Vöröskőért cserébe adta Pölöskei Mikcs (*Mykch*) bán fia Ákos fiainak, Lászlónak és Mikcsnek; Vöröskő várát ők 1365-ben vásárolták.⁹⁸ Ákos fia László 1386-ban végrendeletet tett, mely szerint vásárolt és zálogos birtokai felét, köztük Hegyesd várát tartozékai-val feleségére, Pál macsói bán leányára, Annára hagyja, Hegyesd vár és a birtokok másik felét pedig az időközben elhunyt testvére, Mikcs mester kiskorú leányára, Sárára. László elhunyt után, 1387-ben a végrendeletileg özvegyére és testvére leányára hagyott birtokokat rokonnak, Prodavizi Mikcs bán fia István mester fiai, Ákos szlavón bán és Ördögnek mondott István elfoglalták, így a birtokokból kizárták mindkét özvegyet és Sárát, akik azonban pereskedés után István nádor, illetve Bebek Imre országbíró ítélete értelmében hamarosan visszakapták birtokaikat. 1387. december 18-án jelentette a vasvári káptalan, hogy a két özvegyet és Sárát

95 REG. ARP. II/2–3. 2624. sz. 132–133.

96 SZENTPÉTERY 1927. 364.; HO. VII. 59.

97 1329: DL 66108, DL 66110.; ALMÁSI 2003. 207, 214, 521. sz. 136, 140, 314.; 1335: DL 66118.; KRISTÓ–MAKK 2004. 413, 422. sz. 188–189, 192–193.; 1336: DL 94068.; PITI 2004. 204–206. sz. 188–189.; 1342: DF 208660.; PITI 2007. 510, 529, 639. sz. 351, 360–361, 639.

98 FÜGEDI 1977. 141.; ENGEL 1996. I. 326, 462.; KMTL 260, 735.

91 KISS L. 1978. 82–83.

92 SZENTPÉTERY 1927. 363.

93 SZENTPÉTERY 1927. 368–369. Az oklevél Zsigmond király 1420. szeptember 18-i átírásában maradt fenn. MÁLYUSZ–BORSA 1951–2001. VII. 2200. sz. 501.

94 HOLUB 1933. 265.; BAKAY–KALICZ–SÁGI 1966. 38.

visszaiktatták Pölöske és Hegyesd várak és tartozékaik birtokába.⁹⁹

Ákos fia László mester özvegye, Anna – ekkor már Konya bán fia Frank felesége – néhány év múlva pert indított Ákos fia Mikcs özvegye, Ágnes (*Anglys*) és ennek leánya, Sára ellen, azon a címen, hogy kizárták őt előbbi férje összes birtokaiból, főként Hegyesd várából, azokat elfoglalták és használják. A hosszan elhúzódó per folyamán 1399-ben került sor arra, hogy a feleknek be kellett mutatni bizonyítékaikat. A felperes Anna, Szécsényi Frank országbíró felesége előző férjének két végrendeletét mutatta be: az 1384-ben kelt, majd 1387-ben átírt elsőben még Ákos fia László minden birtokát feleségére akarta hagyni, az 1386. december 20-án kelt második végrendeletben rendelkezett úgy, hogy szerzett birtokainak felét unokahúgára, Sárára hagyja. Az alperes Sára, aki közben nagykorú lett, többek között bemutatta Zsigmond király 1389. június 12-én kelt oklevelét, melyben a király – az Ákos bánnal és Ördög Istvánnal folytatott per lezárásaképpen – Hegyesd várat és a hozzátartozó birtokot Sárának ítéli meg,¹⁰⁰ továbbá bemutatta a vasvári káptalan 1389. július 13-án kelt oklevelét, amely szerint Sárát bevezették Hegyesd vár és tartozékai, valamint Páka és tartozékai birtokába. Ez utóbbi oklevélben említik Hegyesd tartozékai között Györök falut és a györöki vámot. A teljes felsorolás: *Also Almad* (Alsó-Almád), *Felsewalmad* (Felsőalmád), *Beech* (Bécs), *Gerek* (Györök) és *Valus* (Vállus) falvak, a Gerek-i vám, *Paka* (Páka), *Zenthpeterfelde* (Szentpéterföldre), *Perdefelde* (Pördeföldre), *Wethyen* (Vétyem), *Demefelde* (Dömeföldre), *Chedemer* (Csedemér ~ Csömödér), *Zernyek* (Hernyék), *Felsevbechke* (Felsőzebecke), *Alsobeckke* (Alsózebecke), *Artahaza* (Ortaháza) birtokok, azonkívül tizenegy prediális hely. Bebek Detre nádor az oklevelek bemutatása után nem hozott ítéletet, elhasztotta a tárgyalást. Sára, ekkor már a Szécsi családból származó Felsőlendvai Herceg Péter felesége a következőkben kitűzött tárgyalásokon nem jelent meg, többszöri idéztetése és három vásáros kikiáltatása ellenére sem, ezért

Garai Miklós nádor a per teljes anyagának áttekintése után 1405. február 22-én a következő ítéletet hozta. Sára nem tisztázta magát a vád alól, hogy kizárta Annát a birtokokból, nem jelent meg az idézésekre, Hegyesd és Páka birtokába későn vezettette be magát, ezért a nádor elrendelte, hogy valamennyi vásárolt birtok felét vissza kell adnia a felperesnek, Sára birtokainak kétharmad részét pedig a nádor lefoglalta, egyharmad részét a felperesnek ítélte, és Sárát fejjátságban elmarasztalta.¹⁰¹ A súlyos ítélet miatt Sára férje, *Lyndowa*-i (Felsőlendvai) Herceg Péter a királyhoz fordult kegyelemért. Zsigmond király 1405. október 5-én kelt oklevelével különös kegyet gyakorolt, a fej- és jószágvesztés büntetését, valamint a bírság törvényszéket illető részét elengedte Sárának, és megtiltotta a nádornak, az országbíróknak, a helyetteseiknek és az ország valamennyi bírójának, hogy bárki kívánságára Sárát törvényszéki vagy azon kívüli vizsgálattal háborgassák.¹⁰²

A bemutatott oklevelek alapján úgy gondoljuk, hogy Györök még 1377 előtt, királyi birtokként – feltehetően az Anjou-kor első felében – került Hegyesd vár tartozékai közé, és így egy jelentős Zala megyei váruradalom részét képezte. Helyi jelentőségét az adta meg, hogy vámhely is volt. A vám létesítéséről, királyi engedélyeztetéséről nem maradt fenn adat. Lehetséges, hogy a vám felállítását is összefügg a hegyesdi vár birtok kialakításával.

Zsigmond kegyelmének köszönhetően Hegyesd megmaradt Herceg Péter és felesége, Mikcs leánya Sára kezén. Zsigmond király

99 1387/1405: DL 104957.; MÁLYUSZ 1951–1958. I. 110, 180, 259, 344. sz. 12, 18–19, 25–26, 34.

100 MÁLYUSZ–BORSA 1951–2001. I. 1056. sz. 132.

101 DL 104957.; MÁLYUSZ–BORSA 1951–2001. II/1. 3676. sz. 436–438.

102 DL 100349.; MÁLYUSZ–BORSA 1951–2001. II/1. 4177. sz. 511. – Herceg Péter az oklevelek szerint már 1396-ban Sára férje volt, feleségével és anyósával együtt szerepel abban a hatalmaskodásban, amelyet hegyesdi várnagyuk követett el Demeter veszprémi püspök mindszentkáli jobbágyaival szemben, Sátormál erdejének vitatott használata kapcsán. 1398-ban Herceg Péter és hegyesdi várnagyai keszthelyi polgároknak tiltották meg, hogy az uradalomhoz tartozó Vállus erdejében (*Valuserdew*) fát vágjanak, holott Zsigmond király oklevele szerint I. Lajos király rendelete értelmében ehhez joguk volt; ezért a király megtiltotta, hogy a hegyesdiek akadályozzák a keszthelyieket az erdő használatában. ZALA OKLT. II. 106. sz. 276.; MÁLYUSZ–BORSA 1951–2001. I. 4227, 4312, 5291. sz. 463. 472, 583.

1426. május 19-én leányuknak, Annának és örököseinek adja a Zala megyei Hegyesd várban és tartozékaiban lévő királyi jogot. Anna ekkor Perényi Péter országbíró özvegye, előző férje Szécsényi Frank vajda fia László volt. Györök (*Gereuk, Gerewk*) ekkor is Hegyesd vár tartozéka volt, az uradalomhoz az 1389-ben felsorolt birtokokon kívül még Bolyoh falu tartozott, valamint tíz prédiüm. A birtokok Zala megyén belül három csoportban helyezkedtek el: egy-egy tömbben Hegyesd vára és Páka körül, a kettő között pedig Györök és Vállus feküdt. 1426. május 20-án Zsigmond megparancsolja a kapornaki konventnek, hogy küldjék ki tanúbizonyságukat, akinek a jelenlétében a kijelölt királyi emberek egyike vezesse be Annát a királyi jogba, majd iktassa azt részére királyi adomány címen. 1426. június 19-én a kapornaki konvent jelenti, hogy Annát és örökösait bevezették a felsorolt birtokok királyi jogába, majd iktatták azt nekik örök birtoklásra. Az 1426-ban Hegyesd várhoz tartozó birtokok: Bécs, Felsőalmád, Alsóalmád, Györök, Vállus, Páka, Ortaháza, Bolyoh, Szentpéterföldre, Pördeföldre, Vétyem, Dömeföldre, Csedemér, Hernyék, Felsőzebecke, Alsózebecke falvak, Maróc, Istvánfiapéterháza, Varjújánosháza, Kósafiaantalháza, Egyedlakos, Hottó, Bertaháza, Bürüköz, Lakosantalháza, Sziget prédiümök.¹⁰³ 1428. április 28-án Zsigmond privilégiumban írta át az adományozást.¹⁰⁴

Felsőlendvai Szécsi Anna fia, Szécsényi László örökölte a hegyesdi birtoktestet, ő 1433-ban a vasvári káptalan előtt elzálogosította Rozgonyi Simon püspöknek és testvéreinek. Az oklevélben Györök *Guruk* formában szerepel.¹⁰⁵ Hegyesd örökjogon még 1451-ben is Szécsényi Lászlóé volt, amikor Újlaki Miklós erdélyi vajda és macsói bán Rozgonyi György pozsonyi ispántól 1000 forintért kiváltotta és zálogba vette, hogy György ki tudja fizetni unokaöccse, Rozgonyi Sebestyén itáliai fogságának váltásdíját. Újlaki Miklós kötelezte magát, hogy

amint visszakapja a zálogösszeget, a birtokot azonnal vissza fogja adni.¹⁰⁶

1453. szeptember 14-én V. László király megingathatatlan hűségére és kitűnő érdemeire való tekintettel Újlaki Miklós erdélyi vajdának és macsói bánnak adományozza a Zala megyei Szigliget várát tartozékaival, a szintén Zala megyei Hegyesd várát *Gerek* faluval és a benne lévő vámmal, továbbá Vállus, Almád és Kisalmád birtokkal, azonkívül több Somogy megyei birtokkal, az ezen birtokokban lévő királyi joggal és más tartozékokkal.¹⁰⁷

1460. január 1-én Újlaki Miklós erdélyi vajda, szlavón bán és macsói bán kijelenti, hogy mivel Pacmáni János fia Tamástól 4000 aranyforintot kapott kölcsön, ennek biztosítékeként zálogba adja neki a Zala megyei Hegyesd várát Felsőalmád, Bécs, Alsóalmád, *Gerek* (Györök) és Vállus birtokokkal együtt.¹⁰⁸ A zálogba vételt 1460. február 4-én Mátyás király jóváhagyja, és utasítja a kapornaki konventet Pacmáni Tamás hegyesdi várnagynak a birtokba való beiktatására. 1460. március 10-én a kapornaki konvent jelenti, hogy a beiktatást elvégezte.¹⁰⁹

1473. augusztus 6-án Zala megye bizonyítja, hogy Gersei Pethő János és György panaszának kivizsgálása során a tanúvallásra kiküldött megyei emberek jelentették, hogy Újlaki Miklós *Geregh* (Györök), Vállus és Mihályfalva birtokokon lakó, név szerint felsorolt jobbágysai a panaszos Keszthely possessiójára törtek, ott egyes familiárisokat megsebesítettek és félholt-ra vertek.¹¹⁰

1474. december 16-án Zala megye nemesiségének közönsége bizonyítja, hogy megígérték, hogy a mai napig megfizetik az ország védelmére szánt, jobbágyportánként 1 forint hadiadót a rovásadót szedő Ákosházi Sárkány Bertalannak és Boldogasszonyfalvi Tompa Lászlónak, mivel azonban az alábbiakban felsorolt

103 DL 56767; DL 104983; C. TÓTH-MIKÓ 2017. 595, 600, 766. sz. 229, 230–231, 278–279.; ZALA OKLT. II. 206. sz. 449–450.

104 DL 11793.; C. TÓTH-MIKÓ 2017. 229.

105 DL 12492.; CSÁNKI 1890–1913. III. 57.; ENGEL 1996. I. 326.

106 DL 88254.; CSÁNKI 1890–1913. III. 10.; ENGEL 1996. I. 326.

107 DL 14722.; CSÁNKI 1890–1913. III. 10.; ENGEL 1996. I. 326.; RÁCZ 2003.

108 1460/1498: DL 89029.; CSÁNKI 1890–1913. III. 10.; SZATLÓCZKI 2004.; RÁCZ 2003.

109 DL 15431.; SZATLÓCZKI 2004.; RÁCZ 2003.

110 DL 93472.; SZATLÓCZKI 2004.; RÁCZ 2003. 1473-ban Újlaki Miklós hegyesdi várnagya Pacmáni Tamás.

birtokok adósok maradtak, felhatalmazzák az adószedőket, hogy a hátralékot 3 márka bírság mellett az ispán, vagy az alispán és a szolgabírák segítségével behajtsák. A hátralékban lévő falvak között van (Újlaki) Miklós boszniai király *Geregh* (Györök) nevű birtoka 30 forinttal és Vállus nevű birtoka 22 forinttal.¹¹¹

1498. október 21-én kelt II. Ulászló király ítéletlevele, melyben döntött Hegyesd vára és tartozékai birtoklásáról. A király 1492. június 3-án Korlátkövi Osvátnak adományozta Hegyesd várát és tartozékait, Korlátkövi beiktatásának azonban ellentmondtak Pacmáni Tamás leányai, Orsolya és Theodora úrnő, valamint Klára hajadon, ezért Korlátkövi őket még 1492-ben a király elé idézte. Az idézettek zálogjoguk igazolására bemutatták Újlaki Miklós erdélyi vajda 1460-i oklevelét. Korlátkövi Osvát 1498-ban a király előtt bemutatta Szapolyai István nádor 1495. október 25-én kelt oklevelét, melyben Újlaki Lőrinc az öt Hegyesd várában és tartozékaiban megillető minden jogát Korlátkövi Osvátra ruhazza át. Mindezek alapján II. Ulászló király Hegyesd várát és tartozékait Korlátkövi Osvátnak ítélte, az Újlaki Miklós által Pacmáni Tamástól 1460-ban felvett 4000 forint zálogösszeget azonban meg kell fizetnie Pacmáni Tamás leányainak.¹¹²

1504. augusztus 13-án II. Ulászló király előtt Korlátkövi Osvát és Gyulai Ferenc bejelentették, hogy mivel Korlátkövi Theodora úrnőnek, Gyulai Ferenc feleségének kifizette az 1333 aranyforint zálogösszeget, így Gyulai a Hegyesd várában és a hozzá tartozó birtokokban lévő birtokrészeket átengedte neki.¹¹³

1504. szeptember 22-én a fehérvári keresztetek konventje előtt Kinizsi Osvát özvegye, Orsolya, Pacmáni Tamás leánya kijelentette, hogy Korlátkövi Osvát neki visszafizetett 1333 aranyforintot abból a 4000 forintos összegből, amellyel Hegyesd vára Pacmáni Tamásnak el volt zálogosítva. Ugyanakkor Gétyei János (a tapolcai szék alispánja) a konvent előtt bejelentette, hogy Korlátkövi Osvát szeptember 21-én kifizette azt az 1333 aranyforint zálogössze-

get, amely Klára úrnő, Gétyei János felesége, Pacmáni Tamás leánya részét képezte, erről utólag nyugtatványt fog adni, és a beiktatáshoz is hozzájárul. Ugyanakkor Kinizsi Osvát özvegye, Orsolya, továbbá Gétyei János felesége, Klára, Pacmáni Tamás leányai Korlátkövi Osvát azon kérésére, hogy a Hegyesdre és tartozékaira vonatkozó okmányokat adják át neki, a konvent előtt kijelentették, hogy az összes oklevelek Gyulai Ferencnél vannak, aki hajlandó azokat átadni Korlátkövinek.¹¹⁴

1504. október 13-án II. Ulászló király utasítja a fehérvári keresztetek konventjét, hogy küldje ki megbízottját tanúságtételül, akinek a jelenlétében iktassák be Korlátkövi Osvátot a Zala megyei Hegyesd várába és Felsőalmád, Bécs, Alsóalmád, *Gyerk* (Györök) és Vallus birtokokba, Pacmáni Tamás leányainak a tiltakozása ellenére is. 1504. december 6-án a fehérvári keresztetek konventje jelenti a királynak, hogy Korlátkövi Osvátot november 19-én beiktatták Hegyesd vára, Felsőalmád, Bécs és Alsóalmád, majd a következő napon Györök és Vállus birtokokba.¹¹⁵

1504. november 21-én II. Ulászló király előtt Korlátkövi Osvát komáromi ispán 3250 forintért elzálogosította Hegyesd várát és tartozékait, Felsőalmád, *Gyerek* (Györök), Vállus, Bécs, Kisalmád birtokokat Ákosházi Sárkány Ambrus pozsonyi ispánnak.¹¹⁶

1512. január 10-én a pannonhalmi konvent előtt néhai Korlátkövi Osvát komáromi ispán, Tata és Komárom királyi várak kapitányának három fia, Péter, János és Antal 4750 forintért eladják a Zala megyei Hegyesd várukat a hozzá tartozó Bécs, Felsőalmád, Vállus és *Gyerk* (Györök) nevű birtokokkal és Alsóalmád pusztával együtt Ákosházi Sárkány Ambrusnak és testvéreinek, Jánosnak és Ferencnek.¹¹⁷ 1512-ben Hegyesd vára az oklevél szerint romos volt,

114 1504/1513: DL 89028.; RÁCZ 2003.; SZATLÓCZKI 2004. 1504-ben a fehérvári keresztetek konventje ugyanazon a napon 3 oklevelet állított ki a Pacmáni Tamás leányai és Korlátkövi Osvát közötti ügyben, szövegük az 1513-i átírás révén maradt fenn.

115 1504/1513: DL 89026.; RÁCZ 2003.

116 DL 88916.; RÁCZ 2003.; SZATLÓCZKI 2004.

117 DL 89014.; RÁCZ 2003.; SZATLÓCZKI 2004. 1519-ben Sárkány Ambrus testvéreinek, Jánosnak adta át a hegyesdi uradalmat. KUBINYI 1994. 276.

111 DL 17628.; CSÁNKI 1890–1913. III. 57.; RÁCZ 2003.

112 DL 89029.; RÁCZ 2003.; SZATLÓCZKI 2004.

113 1504/1513: DL 89027.; RÁCZ 2003.

és nem volt benne lakható épület („*ruinosum ac pronunc edificii domorum destitutum atque carens*”).¹¹⁸

1513. március 7-én Perényi Imre nádor Ákosházi Sárkány Ambrus kérésére átírja a Korlátkövi Péter birtokában lévő, Hegyesd várára vonatkozó, II. Ulászló által kiadott, 1504. augusztus 13-án kelt oklevelet.¹¹⁹ Ugyanezen a napon Perényi Imre nádor Ákosházi Sárkány Ambrus kérésére átírja a Korlátkövi Péter birtokában lévő, Hegyesd várára vonatkozó, a fehérvári keresztesek által 1504. szeptember 22-én kiállított 3 oklevelet.¹²⁰ Ugyancsak március 7-én Perényi Imre nádor jelenti, hogy február 24-i ülésükön Ákosházi Sárkány Ambrus bejelentette, hogy a fehérvári keresztesek konventjének 1504. december 6-i oklevele, mely Korlátkövi Osvát beiktatására vonatkozik Hegyesd vára, Felsőalmád, Bécs, Alsóalmád, Györök és Vállus birtokokba, Korlátkövi Péternél van, és ő azt eredetiben szeretné megkapni. Korlátkövi Péter megengedte, hogy a nádor másolatot állítson ki részére.¹²¹

1525. április 24-én II. Lajos király Ákosházi Sárkány Ambrus országbírónak, Zala megyei ispánnak és királyi consiliariusnak adja érdemeiért örökjogon az alábbi birtokok királyi jogát: a Zala megyei Hegyesd vára és tartozékai, Almád, Bécs, Györök, Vállus birtokok, Vindornyaszőlősön nemesi kúria, a Zala megyei Törekén, Karmacson és Csáfordon lévő birtokrészek, továbbá Pest, Pozsony és Trencsén megyei birtokok.¹²²

1531-ben Györökön, Sárkány János birtokán 16 adózó jobbágyporta volt, 10 szegény, 4 szabados, továbbá 6 pusztaporta. Összesen 36 portát írtak össze.¹²³

1543-ban Mezőlaki Ferenc deák (*litteratus*) elvette Ákosházi Sárkány János leányát, Margitot, aki férjhezmenetelekor a hegyesdi uradalmat kapta Györök, Vállus, Vindornyaszőlős, Bécs, Almád, Csáford birtokokkal, Mihályfalva, Kis-

Szőllős, Felső-Therek pusztával, Mezőlaki így került az uradalom birtokába.¹²⁴ Füssy Tamás, a zalavári apátság történetírója szerint a felsorolt birtokokhoz ekkor Györök vára is hozzátartozott, azonban ez kétséges, mivel az erről szóló oklevél nem került közlésre, és a házasságkötés időpontja kikövetkeztetett dátum, az 1512. és az 1525. évi adományozáskor pedig még nem volt szó Györök váráról. Mindenesetre a század elején még romos hegyesdi várat bizonyára Ákosházi Sárkány János tette lakhatóvá, ugyanis Mezőlaki Ferenc házasságkötése után Kapornakról oda tudott költözni. Amennyiben Füssy véleménye igazolható, akkor Györök várát is Sárkány János építtette 1525 és 1543 között.

A hegyesdi vár ügyében valamilyen vita keletkezett após és vő között, amit már 1544 júniusában a király elé terjesztettek, majd Mezőlaki panaszt tett a királynál Sárkány János ellen, aki az ő távollétében fegyvereseivel visszafoglalta a várat, Mezőlakit pedig kizárta onnan. Ferdinánd király 1544. augusztus 20-i oklevelében utasítja a zalavári konventet, hogy vizsgálja ki az ügyet.¹²⁵ A zalavári konvent 1544. november 22-én jelenti, hogy kiküldte Péter szerzetest, aki Köveskúti Tamás királyi emberrel Szentgrót mezővárosban október 15-én köztudományvételt tartott, összehívták Hegyesd várának szomszédait és határos birtokosait, akik egybehangzóan tanúsították, hogy Mezőlaki Ferenc egy éven keresztül háborítatlanul birtokolta Hegyesd várát.¹²⁶ A Sárkány János és Mezőlaki Ferenc között megromlott viszony nem javult meg, 1545. március 29-én ugyanis Várdai Pál esztergomi érsek, királyi helytartó és főkancellár utasítja a zalavári konventet, hogy

118 KUBINYI 1994. 276. 169. j.

119 DL 89027.; RÁCZ 2003.

120 DL 89028.; RÁCZ 2003.

121 DL 89026.; RÁCZ 2003.

122 DL 93853.; CSÁNKI 1890–1913. III. 10.; RÁCZ 2003.; SZATLÓCZKI 2004.; KUBINYI 1994. 276.

123 SZATLÓCZKI 2004.

124 FÜSSY 1902. 135–136. (Zalavári konvent levéltára Nr. 73.) Mezőlaki Ferenc deák, Mezőlaki Menyező Mihály fia, a kapornaki hiteleshely jegyzője, szolgálataiért Antal apától 1540-ben Vöckönd birtokot kapta használati birtokként. BILKEI 1999. 182. sz. 104. Mezőlaki nemcsak jegyzői munkát végzett, fegyveresen is szolgálhatta az apátságot, amint erre ez utóbbi oklevél is utal. 1547-ben kinevezték a kapornaki apátság praefectusává. Több adat maradt fenn hatalmaskodásairól, melyeket saját maga is bevallott 1560-i végrendeletében (lásd alább). Számos kisebb birtokot szerzett, Kapornakon is volt kúriája.

125 BILKEI 2002. 322, 331. sz. 74, 79.

126 BILKEI 2002. 345. sz. 84–85.

Mezőlaki Ferenc deák kérésére idéztesse Sárkány Jánost a királyi curia becsületbírósága elé becsületbeli ügyben.¹²⁷

Zala megye 1549. évi rovásadó-összeírása szerint Györök falunak négy birtokosa van: Bakics Péter birtokán 1 adózó porta és 7 zsellér található, Mezőlaki Ferencnek 1 portája van, Sárkány Ambrus 1,5 portát és 7 zsellért birtokol, Pethő Antalnak 1 portája és 1 zsellére van.¹²⁸

Mezőlaki Ferenc először 1556. július 5-én tett végrendeletet, ekkor Anna nővére és ennek fiaira hagyta birtokait és összes nemes jogait: Györök várát (*totale fortalitiium Ghyerek vocatum*), valamint kapornaki kúriáját összes tartozékaikkal Györökön, Vállusban, Szőlösön és másutt.¹²⁹ Felesége, Sárkány Margit bizonyára már korábban meghalt, gyermekük nem született. Mezőlaki 1560. február 17-én újra végrendelezett, miután Zalaváron apát lett, ahol már 1553-tól a commendatori tisztet látta el. Ebben az iratban kijelenti, hogy elhunyt neje, Margit javait és kapornaki birtokait húgára, Annára hagyja. Visszaemlékezvén korábbi hatalmaskodásaira, melyeket Kapornakon, Hegyesden, Zalavárban, Györökön követett el, ahol többeket megsebesített vagy megölt, javaikban megkárosított, a károsultak családjait pénzzel kívánja kielégíteni. A vindornyaszőlősi, vállusi és a györöki templomra egy-egy „csinos kelyhet tányérkával” hagy.¹³⁰

Mezőlaki Ferenc apát 1568. április 18-án újból végrendeletet tett. Ebben néhai felesége öccsének, Sárkány Miklósnak 50 forintot hagy és Györök várát tartozékaival, melyeket eddig törvényesen bírt.¹³¹ Mezőlaki 1568-ban hamarosan elhunyt. A zalavári apátság tartozékainak és jövedelmeinek 1568. június 15-i összeírása bizonyára már halála után történt.¹³²

A királyi ügyész Mezőlaki végrendelezését érvénytelennek nyilvánította, a végrendelet végrehajtóit – idősb és ifjabb Csányi Bernátot,

Csányi Gergelyt és Háshágyi Imrét – a zalavári apátság kifosztásával és a végrendelet meghamisításával vádolta, s hogy Györök várát és a hozzátartozó birtokot átjásztották özv. Nádasy Tamásnénak. I. Miksa királyi biztosokat küldött ki az ügy kivizsgálására. Ezek 1568. június 25-én kelt jelentésükben azt írják: „*Vissza kell venni Györök várát és a kilenc török lovat, melyeket teljes fölszereléssel az apát ott tartott.*” Leltárba vették Zalavár várát és Mezőlaki kapornaki udvarházát. „*A várak személyezete, ha élére éber főt állítanak, megfelelő. Nem ajánljuk, hogy e várakat, melyeket «haszontalan fészkeknek» (nidos inutiles) neveznek, a felség megtartsa. Azoknak kellő személyzettel, hadifölszereléssel, élelmiszerekkel való ellátása a háború által ügyis nagyon igénybe vett kincstárra újabb terheket róna. Megfelelőbb volna azokba minden tekintetben alkalmas apátokat helyezni, kik az erdők jövedelmeiért a várak őrzését és fönntartását magukra vállalnák. Azok egyúttal hozzáfoghatnának a konventek üdvös reformálásához, főként Zalavárban, ahol nagy a rendetlenség.*” A Csányi nemeseket elítélték, Háshágyinak a király feltételesen megkegyelmezett. Háshágyi 1569. október 26-án tett eskü alatti vallomást Hosszútóty Györgynek, a magyar kamara tanácsosának és Lindvay Mihály királyi személynök ítélőmesternek: „*Györökön volt kilenc ló nyergekkel és takarókkal; ezeket Fejér István ottani várnagytól Pethő Pál és Bogdán Demeter 40 forintért vették át.*”¹³³

A fenti két leírásból tudunk valamelyest következtetni Györök vára belső viszonyaira, felszerelésére. Ezek szerint Györök vára egészen kis erősség lehetett, az ott tartott kilenc ló alig egy tucatnyi katonából álló őrségre utal. A várfalon belüli épületekre semmilyen régészeti adatunk nincs. Feltehetően néhány kis faépület (szálláshely, raktár, istálló) állt a dombon. Györök vára nem szerepel a helytartóság 1550. évi tervezetében, amely a dunántúli végvárakba szükséges lovas és gyalogos katonaságról szól. A szűkös pénzügyi lehetőségek miatt a kis várakba mindenütt igen kis létszámú őrséget terveztek: Csesznekre 5 lovas és 10 gyalogost,

127 BILKEI 2008. 355. sz. 15.

128 MAKSAY 1990. II. 990.

129 FÜSSY 1902. 160–161, 608. Oklevéltár 110. sz.

130 FÜSSY 1902. 146–147. (Zalavári konvent levéltára Prot. B. 225. skk.)

131 FÜSSY 1902. 160–161. (MNL OL N.R.A. fasc. 45., Nr. 4.)

132 FÜSSY 1902. Oklevéltár 138. sz

133 FÜSSY 1902. 163–168.

Vitányba 3 lovast és 12 gyalogost, Döbröntére mindössze 5 lovast.¹³⁴

1569-ben a Györökön is birtokos néhai Gersei Pethő Antal fiai, Pál és Ambrus próbálták megszerezni Györök várát, de azt 1570-ben a törökök felgyújtották és lerombolták.¹³⁵ Bár a Balaton-felvidék a Királyi Magyarországhoz tartozott, a törökök több falut hódoltattak Keszthely környékén is. Vállus 1553-ban, Vindornyaszőlős 1564-ben, Vonyarc 1573-ban, Györök 1613-ban hódolt. Györökre 1629-ben a törökök 60 forint sarcot és 12 forint adót vetettek ki.¹³⁶

Györök továbbra is a Sárkány család birtokában maradt. 1666-ban Sárkány János Babócsay Ferencnek adta zálogba a falut. A Sárkány család magvaszakadtával a királyra szállt a birtok.¹³⁷ A család hosszú birtoklásának emléke lehet Balatongyörök határában a *Sárkányerdő* helynév.¹³⁸ 1726-ban Babócsay Pál tábornok a teljes Meszes-Györök falut, minden haszonvételével, tartozékával 32 jobbágytelekig Pálffy Miklós nádor adományozásából megkapja. 1726. május 18-án őt a veszprémi káptalan beiktatja a birtokba. 1736-ban a Helytartótanács rendelete Györököt a Babócsay család birtokába adja.¹³⁹

A 17–18. századi birtoklástörténeti adatok szerint a Szent Mihály kápolna 1622-re keltezhető renoválása és kifestése a birtokos Sárkány családhoz köthető. A szentélyben lévő két kölapos sírban a Babócsay család tagjai nyugodhattak.

A hegyesdi uradalomra és Mezőlaki tevékenységére vonatkozó adatok alapján Mezőlaki 1556. évi első végrendeletét tekinthetjük a Györök várára vonatkozó első biztos adatnak. Ebből kiindulva, feltevésünk szerint a kis erősséget Mezőlaki építtette házasságkötése után, valamikor az 1540-es években, talán azért, mert apósa kiszorította őt a hegyesdi várból. Györök vára tehát egészen rövid ideig, két-három évti-

zeden keresztül fennálló, kis létesítmény volt, amelynek aligha lehetett komoly katonai szerepe. A terepen való elhelyezkedése azonban előnyös volt, a mocsárral körülvett dombot nem volt könnyű megközelíteni, és a domb tetejéről széles területet lehetett belátni a Balaton túlsó partján, valamint az északi parton is Szigligettől a Keszthelyi-öböl felé. Megfigyelésre tehát kiválóan alkalmas volt, és ilyen módon, őrhelyként segíthette a szomszédos várakat, amikor 1547 után a Balaton északi partján is kiépítették a végvári vonalat. Hegyesd várát 1561-ben elfoglalták a törökök, és bár 1562-ben a Niklas Graf zu Salm főhadparancsnok vezette sereg visszafoglalta, de rögtön fel is robbantotta.¹⁴⁰ Ezek után a hegyesdi uradalomban csak egy erődített hely maradt, a györöki vár, amelynek legfeljebb a helyi birtokrész védelmében és a Tapolcáról Keszthelyre vezető út ellenőrzésében lehetett szerepe.

Megjegyzések Balatongyörök és Vonyarcvashegy középkori topográfijához

Az 1121. évi oklevélben említett, Györökkel szomszédos Ádám falut a keszthelyi járás régészeti topográfijának szerzői a Balatongyörök határában, a Szépkilátónál megfigyelt késő középkori településsel azonosították (6/3. lelőhely),¹⁴¹ a leírás szerint ugyanis a határ a Balatontól egyenesen Ádám faluig ment, onnan pedig egy erdős hegyig, és ebbe a nagyjából É-i irányba beleesik a kérdéses település. Ezt a meghatározást mégis fenntartással kell kezelnünk, mivel Ádám falu késő középkori továbbélésére nincs adatunk, a későbbiekben nem szerepel az oklevelekben, a Szépkilátónál fekvő település viszont a leletanyag alapján a 13–16. században állt fenn (65. kép). A Szépkilátó korábbi elnevezése Kápolnadomb, ez a földrajzi név a helyi lakosság körében ma is él.¹⁴² A helynév arra vall, hogy a középkori falu temploma állt a dombon, és valószínűleg onnan származik egy 14–15. századi, liliomdíszes padlóteg-

134 PÁLFFY 1999. 105.

135 PALACZKI 1996. 248.; SZATLÓCZKI 2004.

136 ILLIK é.n. 149.

137 DOMINKOVICS 2000. 50.

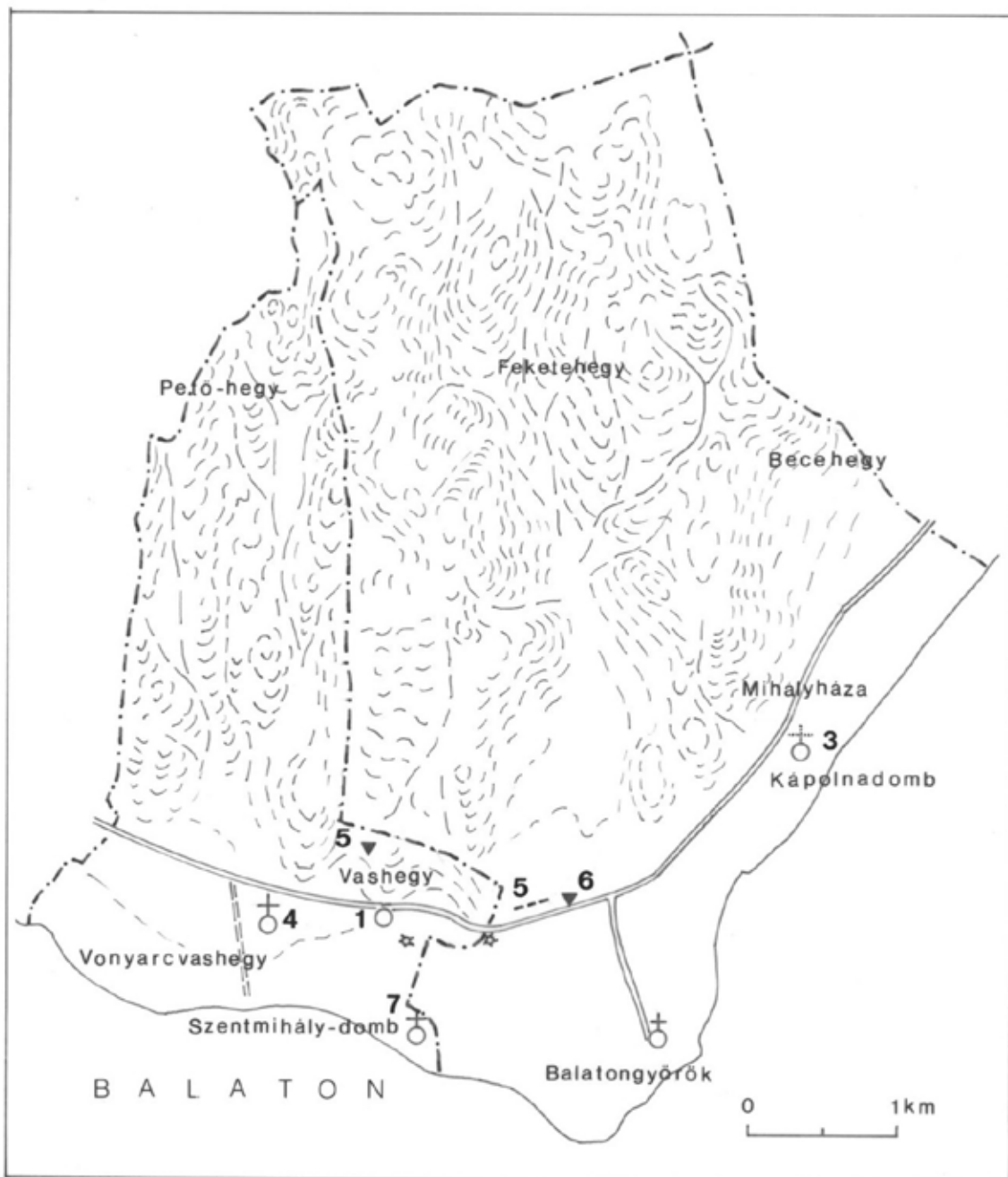
138 DORNYAI-VIGYÁZÓ 2012. 266.; BALOGH-ÖRDÖG 1986. 25/127. sz. 96.

139 DOMINKOVICS 2000. 50.

140 KOPPÁNY 1993. 34–35, 138.

141 BAKAY-KALICZ-SÁGI 1966. 38.

142 *Kápolnai-domb*: BALOG-ÖRDÖG 1986. 93.

65. kép. Balatonyörök és Vonyarcvashegy középkori régészeti lelőhelyei (Bakay–Kalicz–Sági 1966. nyomán)

la töredéke.¹⁴³ Balatonyöröknek ugyanezen a partszakaszán, kissé északabbra maradt fenn a *Mihályháza puszta* helynév,¹⁴⁴ ami valószínűleg a késő középkori Mihályfalva falu nevét tartotta fenn (4. és 65. kép). A fentiekben láttuk, hogy Mihályfalva 1473-ban és 1543-ban szerepel a forrásokban, mint a hegyesdi uradalomba tartozó, Györökkel és Vállussal szomszédos telepü-

lés. Lehetségesnek tartjuk, hogy a 6/3. lelőhely Mihályfalvával azonosítható. Ugyanakkor az is lehetséges, hogy az 1121-ben említett Ádám falu a késő középkorban is továbbélt, de neve megváltozott. Középkori településtörténetünkben számos példa van arra, hogy a kora Árpád-kori, puszta személynévi településneveket a 13–14. században felváltja a -falva, -háza, -laka típusú helynév, így akár Mihályfalvának is lehetett 12–13. századi előzménye. (Feltevé-

143 BAKAY–KALICZ–SÁGI 1966. 38.; EKLER 2000. 45.

144 HKF 5259.; BALOG–ÖRDÖG 1986. 96.

sünk természetesen csak akkor lenne érvényes, ha beigazolódna, hogy a lelőhelynek van kora Árpád-kori rétege is.) Ádám falu topográfiai azonosítása mindenesetre nem tekinthető véglegesnek.

Balatongyörök határában még két olyan földrajzi név található, amely településnévként értelmezhető, és lehet középkori eredetű. Becehegy a község közismert része, előtagja személynév, utótagja 'szőlőhegy' jelentéssel bír Kiss Lajos megállapítása szerint.¹⁴⁵ A *Bece* helynévként 1479-ben egy Zala megyei nemes, királyi ember előnevében fordul elő.¹⁴⁶ Az 1121. évi oklevél szerint Györökön 6 szőlő volt, tehát a szőlőművelés megléte a kora Árpád-kortól igazolható. Ezeknek a szőlőknek a helyét vagy a Becehegyre, vagy a 19. század közepéig Meszes-Györökhöz tartozó Vashegyre tehetjük. A Becehegyen a régészeti topográfia nem tüntet fel középkori lelőhelyet.

A Szépkiától kb. 1 km-re D-re, a keszthely–tapolcai út közelében található a Csetény földrajzi név (*Alsó-Csetény, Csetény alja*), mely ma a belterülethez tartozik, korábban határrész volt, és megkülönböztettek Alsó- és Felső-Csetényt.¹⁴⁷ A helynév pusztaszemélynévből alakult, középkori település névként előfordul Fejér, Tolna és Veszprém megyében.¹⁴⁸ Nem lehet kétséges, hogy a határrész neve itt is egy középkori település nevét őrizte meg, melynek azonban eddig semmiféle régészeti nyomát nem találták meg.

Györök 1121. évi határleírásában említenek egy nagyerdőt a határ felső, É-i részén. A Keszthelyi-hegységnek ezen az egyébként is erdős vidékén a „nagy” jelző egy nagy kiterjedésű, összefüggő erdőre vonatkozhat. A II. és a III. katonai felmérés szerint ezen a határrészen terül el az ún. Sárkány erdő, egy ÉNy–DK-i irányú, kb. 3,5 km hosszú és 0,8–2,5 km széles, fennsíkszerű magaslaton, 400 m körüli tengerszint feletti magasságban, ahol a legmagasabb pont 448 m, és Balatongyörök, Vállus és Balatonederics ha-

tárára terjed ki.¹⁴⁹ A Sárkány erdő a 16. századi birtokos Ákosházi Sárkány családról kapta nevét. Zala megye földrajzi neveinek gyűjtésekor, a 20. század végén Balatongyörökön a helybeliek még ismerték ezt a helynevet, de emléke már elhalványult, helyét pontosan nem tudták megmondani az adatgyűjtőnek; Vállus földrajzi nevei között nem jegyezték le.¹⁵⁰ Lehetségesnek tartjuk, hogy az 1398-ban említett Váuserdő (*Valuserdew*) földrajzi név ugyanerre az erdősegre vonatkozik.¹⁵¹

A régészeti topográfia terepbejárásai során Balatongyörök Ny-i határához közel, a keszthely–tapolcai úttól É-ra, a Zsöllehát alatti mocsaras síkon régi töltésút egy szakaszát figyelték meg (6/5. lelőhely), melynek közelében 15. századi cserepeket is gyűjtöttek (6/6. lelőhely). A szerzők szerint az út középkorinak tartható (65. kép).¹⁵² A katonai felmérések szerint a Balatonnak ez az elmocsarasodott öble felnyúlt egészen a hegyek lábáig. Feltevésünk szerint Györöknek valahol ezen a részén lehetett az 1389-ben és 1453-ban említett györöki vám. Vámhely létesítésére ugyanis a terepviszonyok itt kiváló lehetőséget adtak: az út a hegyek lábánál vezetett, az úttól D-re lévő mocsaras terület miatt pedig a helyet nem lehetett kikerülni. Az erre legalkalmasabb pont a terepen Balatongyörök és Vonyarcvashegy mai határánál lehetett, a györöki oldalon, közel ahhoz a helyhez, ahol a katonai térképek a györöki malmot tüntetik fel.¹⁵³

Mint ahogy fentebb is szó volt róla, a kápolna és a temető a 18–19. században Vashegy község tulajdonában volt. Ez a falu a 17. század végén kezdett kialakulni, és a fölötté emelkedő, 191 m magas Vashegyről kapta nevét, amely Meszes-Györök szőlőhegye volt. Korábbi itteni településre nincs írott forrásadat. Vonyarcvashegy régészeti terepbejárása során, a község K-i részén, vashegyi területen, a hegy lábánál őskori leletek mellett 13–15. századi edénytöredékeket is találtak (55/1. lelőhely, Pintér-villa, 55/5. lelőhely, Iványi-villa). A szerzők a lelőhe-

145 KISS L. 1978. 96.

146 CSÁNKI 1890–1913. III. 34.

147 BALOG-ÖRDÖG 1986. 93–94. Felső-Csetény bizonyára a műüttől É-ra, a Gyürkihegy oldalában volt.

148 KISS L. 1978. 163.; CSÁNKI 1890–1913. III. 226, 323, 421.

149 MKF Col. 25. Sec. 56–57.; HKF 5159, 5259.

150 BALOG-ÖRDÖG 1986. 59–63, 96–97.

151 ZALA OKLT. II. 106. sz. 276.; MÁLYUSZ-BORSA 1951–2001. I. 5291. sz. 583.

152 BAKAY-KALICZ-SÁGI 1966. 38.

153 MKF Col. 25. Sec. 57.; HKF 5259.

lyet a középkori Vonyarc faluval azonosították, melynek Szent Mihály templomát 1335-ben említik először a források. Vonyarc, más néven Babócsa temploma azonban ettől a lelőhelytől kb. 700 m-re Ny-ra állhatott, ahol Rómer Flóris pusztatemplom falmaradványait figyelte meg (55/4. lelőhely, Pap György szőlője). Ez utóbbi helyen a jelenkori szőlőművelés miatt már nem lehetett régészeti leleteket találni a terepbejárás során.¹⁵⁴ Véleményünk szerint a középkori Vonyarc falu nem egykori templomától több száz méter távolságra, hanem a pusztatemplom környékén kereshető, az újkori Vashegy területén fekvő 55/1. lelőhely pedig egy másik középkori települést jelent, amelynek a nevét nem ismerjük.

A két község területén meglehetősen kevés régészeti lelőhelyet regisztráltak a topográfiai kutatások során. Ez különösen Balatonyörök esetében szembetűnő, ahol a földrajzi nevek alapján több középkori – elsősorban Árpád-kori – településsel kell számolnunk. Az erdős dombok és hegyek sem lehettek lakatlanok, Györökről Vállusra bizonyára vezetett út az erdőkön keresztül. Véleményünk szerint mindkét község területén újabb régészeti topográfiai vizsgálatokra lenne szükség, a Szentmihálydombon pedig érdemes lenne geofizikai műszeres kutatásokat végezni a várfal teljes nyomvonalának tisztázására.

---

154 BAKAY-KALICZ-SÁGI 1966. 172–173.

Rövidítések az épület és a leletek leírásában

H = hosszúság
Sz = szélesség
M = magasság
V = vastagság
Á = átmérő
Ltsz. = leltári szám

Irodalom

ALMÁSI 2003

Anjou-kori oklevéltár XIII. 1329. Szerk.: ALMÁSI Tibor. (Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387.) Budapest–Szeged, 2003.

BAKAY–KALICZ–SÁGI 1966

BAKAY Kornél – KALICZ Nándor – SÁGI Károly: Veszprém megye régészeti topográfiája. A keszthelyi és talpolcai járás. (Magyarország Régészeti Topográfiája 1.) Budapest, 1966.

BÁLINT 1977

BÁLINT Sándor: Ünnepi kalendárium. I–II. Budapest, 1977.

BALOGH–ÖRDÖG 1986

Zala megye földrajzi nevei. II. A keszthelyi járás. Szerk.: BALOGH Lajos, ÖRDÖG Ferenc. (Zalai Gyűjtemény 24.) Zalaegerszeg, 1986.

BILKEI 1999

A zalavári és a kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái 1526–1541. Szerk.: BILKEI Irén. (Zalai Gyűjtemény 47.) Zalaegerszeg, 1999.

BILKEI 2002

A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái 1542–1544. Szerk.: BILKEI Irén. (Zalai Gyűjtemény 54.) Zalaegerszeg, 2002.

BILKEI 2008

A zalavári és a kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái 1545–1548. Szerk.: BILKEI Irén. (Zalai Gyűjtemény 64.) Zalaegerszeg, 2008.

BÓNA 1975

BÓNA, István: Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen. (Archaeologia Hungarica 49.) Budapest, 1975.

BONTZ 1896

BONTZ József: Keszthely város monográfiája. Keszthely, 1896.

CHOLNOKY 2012

CHOLNOKY Jenő: A Balaton és környékének földrajzi képe. In: DORNYAY–VIGYÁZÓ 2012. 9–37.

CSÁNKI 1890–1913

CSÁNKI Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III, V. Budapest, 1890–1913.

C. TÓTH–MIKÓ 2017

C. TÓTH Norbert – MIKÓ Gábor: Zsigmondkori oklevéltár XIII. (1426). (A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Kiadványai II. Forráskiadványok 55.) Budapest, 2017.

CZEGLÉDY et al. 1967

SZ. CZEGLÉDY Ilona – ENTZ Géza – REISINGER Mária – MENDELE Ferenc: Az egregyi Árpád-kori templom. A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 6 (1967) 197–216.

DINNYÉS–KÖVÁRI–LOVAG et al. 1986

DINNYÉS István – KÖVÁRI Klára – LOVAG Zsuzsa – TETTAMANTI Sarolta – TOPÁL Judit – TORMA István: Pest megye régészeti topográfiája. A budai és szentendrei járás (XIII/1.). (Magyarország Régészeti Topográfiája 7.) Budapest, 1986.

DOMINKOVICS 2000

DOMINKOVICS Péter: Meszesgyörök története (1600–1900). In: Balatongyörök múltja és jelene. Szerk.: MOLNÁR András. Balatongyörök, 2000. 47–118.

DORNYAY–VIGYÁZÓ 2012

DORNYAY Béla – VIGYÁZÓ János: Balaton és környéke részletes kalauza. 1934. (Nemzeti Könyvtár 3. Magyar Tájak) Budapest, 2012.

EKF

Első katonai felmérés. Josephinische Aufnahme, 1763–1787. A Magyar Királyság felmérése, 1782–1785. M = 1:28.800. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára.

EKLER 2000

EKLER Péter: Györök és környéke a középkorban. In: Balatongyörök múltja és jelene. Szerk.: MOLNÁR András. Balatongyörök, 2000. 37–46.

EÖTVÖS 1905

EÖTVÖS Károly: Utazás a Balaton körül. I–II. 4. kiadás. Budapest, 1905.

ÉRI 1967

ÉRI István: A Látrány-rádpusztai templomrom feltárása és állagmegóvása. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 6. (1967) 183–195.

FÜGEDI 1977

FÜGEDI Erik: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 82. Budapest, 1977.

FÜSSY 1902

FÜSSY Tamás: A zalavári apátság története a legrégebbi időktől fogva napjainkig. (A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története 7.) Budapest, 1902.

GYULAI 2001

GYULAI Ferenc: Archaeobotanika. A kultúrnövények története a Kárpát-medencében a régészeti-növényzeti vizsgálatok alapján. (Jószöveg kézikönyvek) Budapest, 2001.

GYÜRKY 1981

H. GYÜRKY, Katalin: Das mittelalterliche Dominikanerkloster in Buda. (Fontes Archaeologici Hungariae). Budapest, 1981.

HARTYÁNYI–NOVÁKI–PATAY 1968

P. HARTYÁNYI Borbála – NOVÁKI Gyula – PATAY Árpád: Növényi mag- és termésleletek Magyarországon az újkőkortól a XVIII. századig. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1967–1968. Szerk.: MATOLCSI János. Budapest, 1968. 5–84.

HERBST 2016

HERBST Anna: Árpád-kori kerámia a pápai Fő térről. In: „A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni” Regionalitás a középkori és kora újkori kerámiában. Szerk.: SIMONYI Erika – TOMKA Gábor. (Opuscula Hungarica IX.) Budapest, 2016. 189–210.

HKF

Harmadik katonai felmérés. Spezialkarte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Wien, Kaiserliche und Königliche Militärgeographisches Institut, 1869–1887.

HO.

Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius hungaricus. Kiadják: NAGY Imre, PAUR Iván, RÁTH Károly és VÉGHÉLY Dezső. I–V. Győr, 1865–1873. IPOLYI Arnold, NAGY Imre és VÉGHÉLY Dezső. VI–VII. Budapest, 1876–1880. Szerk.: NAGY Imre. VIII. Budapest, 1891.

HOLL 1963

HOLL Imre: Középkori cserépedények a budai várpalotából (XIII–XV. század). Budapest Régiségei 20. (1963) 335–394.

HOLL 1992

HOLL Imre: Kőszeg vára a középkorban. Az 1960–1962. évi ásátások eredménye. (Fontes Archaeologici Hungariae). Budapest, 1992.

HOLL–PARÁDI 1982

HOLL, Imre – PARÁDI, Nándor: Das mittelalterliche Dorf Sarvaly. (Fontes Archaeologici Hungariae). Budapest, 1982.

HOLUB 1933

HOLUB József: Zala megye története a középkorban. III. A községek története. Kézirat. Pécs, 1933.

ILLIK é.n.

ILLIK Péter: Török dúlás a Dunántúlon. Török kártételek a nyugat-dunántúli hódoltság peremvidéken a 17. század első felében. H.n., é.n.

KESZTHELYI–KESZTHELYINÉ SRAGNER 2012

KESZTHELYI Sándor – KESZTHELYINÉ SRAGNER Márta: Magyarországi középkori templomok tájolása. Az Országépítő 2012/1. számának melléklete.

KISFALUDY 1892

KISFALUDY Sándor: Regék. A magyar előidőből. A' Szent Mihályhegyi remete. In: Kisfaludi Kisfaludy Sándor Minden munkái. 4. kiadás. Budapest, 1892.

KISS L. 1978

KISS Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, 1978.

KISS V. 2012

KISS, Viktória: Middle Bronze Age Encrusted Pottery in Western Hungary. (Varia Archaeologica Hungarica XXVII.) Budapest, 2012.

KMTL

Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk.: KRISTÓ Gyula. Szerk.: ENGEL Pál, MAKK Ferenc. Budapest, 1994.

K. NÉMETH 2015

K. NÉMETH András: A középkori Tolna megye templomai. Szekszárd, 2015.

KOLLER 2016

KOLLER Melinda: „Fazekat kongásán...” A Vas megyei Besenyő falu Árpád-kori kerámiaanyaga. In: „A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni”. Regionalitás a középkori és kora újkori kerámiában. Szerk.: SIMONYI Erika – TOMKA Gábor. (Opuscula Hungarica IX.) Budapest, 2016. 135–149.

KOPPÁNY 1993

KOPPÁNY Tibor: A Balaton környékének műemlékei. (Művészettörténet – Műemlékvédelem III.) Budapest, 1993.

KOVÁCS 1990

KOVÁCS Béla: Magyarország középkori patrocíniumai. Agria. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve. Annales Musei Agriensis. XXV–XXVI. 1989–1990.

- Szerk.: BODÓ Sándor – PETERCSÁK Tivadar. Eger, 1990. 407–419.
- KRISTÓ–MAKK 2004
Anjou-kori oklevéltár XIX. 1335. Szerk.: KRISTÓ Gyula – MAKK Ferenc. (Documenta res hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387). Budapest–Szeged, 2004.
- KUBINYI 1994
KUBINYI András: Egy üzletelő és diplomata várúr Mohács előtt: Ákosházi Sárkány Ambrus. In: Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk.: PAMER Nóra. (Művészettörténet – Műemlékvédelem VI.) 1994. 263–291.
- MAKSAY 1990
MAKSAY Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I–II. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 16.) Budapest, 1990.
- MÁLYUSZ–BORSA 1951–2001
Zsigmondkori oklevéltár I–VII. (1387–1420). Összeállította MÁLYUSZ Elemér. A III. kötettől az ő kéziratát kiegészítette és szerkesztette BORSA Iván. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 1, 3, 4, 22, 25, 27, 32, 37.) Budapest, 1951–2001.
- MEZŐ 1996
MEZŐ András: A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). (METEM Könyvek 15.) Budapest, 1996.
- MKF
Második katonai felmérés. Aufnahmskarte des Königreiches Ungarn, 1819–1869. M = 1:28.800. HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Térképtára B IX a 530.
- MÜLLER 2000
MÜLLER Róbert: Balatonyörök régészeti leletei. In: Balatonyörök múltja és jelene. Szerk.: MOLNÁR András. Balatonyörök, 2000. 12–36.
- NÉMETH 1979
Németh József: Zala megye műemlékei. Zalaegerszeg, 1979.
- PALACZKI 1996
PALACZKI Ferenc: Vonyarcvashegy története 1024 (?)–1335–1946. Keszthely, 1996.
- PÁLFFY 1999
PÁLFFY Géza: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. A győri vár töröktől való visszafoglalása 400. évfordulójának emlékére. Győr, 1999.
- PÁLÓCZI–HORVÁTH 1970
Pálóczi-Horváth András: Vonyarcvashegy–Szentmihálydomb. In: Az 1969. év régészeti kutatásai. Szerk.: Sz. Burger Alice. Régészeti Füzetek Ser. I. No. 23. Budapest, 1970. 105.
- PITI 2004
Anjou-kori oklevéltár XX. 1336. Szerk.: PITI Ferenc. (Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387.) Budapest–Szeged, 2004.
- PITI 2007
Anjou-kori oklevéltár XXVII. 1343. Szerk.: PITI Ferenc. (Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387.) Budapest–Szeged, 2007.
- RÁCZ 2003
A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. DL–DF 4.2. Szerk.: RÁCZ György. Arcanum, Budapest, 2003. CD-ROM
- RADNÓTI–GERŐ 1952
RADNÓTI Aladár–GERŐ László: A Balaton régészeti és történelmi emlékei. Budapest, 1952.
- REG. ARP.
Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Szerk.: SZENTPÉTERY Imre – BORSA Iván. II/2–4. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 9, 13.) Budapest, 1961–1987.
- SCHEMATISMUS 1909
Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Wesprimiensis, a Sancto Stephano protorege anno Christi 1009. fundatae. Ad annum Domini 1909. Wesprimii 1909.
- SZATLÓCZKI 2004
SZATLÓCZKI Gábor (szerk.): Zala megye archontológiai és genealógiai adattára. 13–16. század. Budapest–Keszthely, 2004. CD-ROM
- SZATMÁRI 2005
SZATMÁRI Imre: Békés megye középkori templomai. Békéscsaba, 2005.
- SZENTPÉTERY 1927
SZENTPÉTERY Imre: Az almádi monostor alapítólevele II. István korából. Magyar Nyelv 23. (1927) 360–370.
- SZOMBATHY 1970
SZOMBATHY István: A remete dombja. Magyar Ifjúság 1970/36. 7.

TEREI 2016

TEREI György: Az Árpád-kori Kána falu kerámiaművesége. In: „A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni” Regionalitás a középkori és kora újkori kerámiában. Szerk.: SIMONYI Erika – TOMKA Gábor. (Opuscula Hungarica IX.) Budapest, 2016. 115–134.

TOMASICH 1792

TOMASICH, Joannes: Comitatus Zaladiensis jussu inclytorum statuum et ordinum ichnographice delineatus... Vindobonae 1792. (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára B IX a 669.)

VAJKAI 1966

dr. V. A. [VAJKAI Aurél]: A Szentmihály-domb és fogadalmi képe. Napló XXII. évf. 206. sz. 1966. szept. 1.

VALTER 2004

VALTER Ilona: Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon. (METEM Könyvek 43.) Budapest, 2004.

ZALA MŰEML. 2006

Magyarország műemlékjegyzéke, Zala megye. Összeáll.: NAGY Veronika. Szerk.: BARDOLY István, HARIS Andrea. Budapest, 2006, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal.

ZALA OKLT.

Zala vármegye története. Oklevéltár I. 1024–1363. Oklevéltár II. 1364–1498. Szerk.: NAGY Imre, VÉGHÉLY Dezső, NAGY Gyula. Budapest, 1886–1890.